

KUPUJTE IBA OD PREDAJCU S PREUKAZOM

NOTA BENE

2,40€ polovica pre predajcu

2020/232

DARČEK
MAĽOVANKA
PRE DETI

KÚPTE SI KALENDÁR NOTA BENE 2021

KULTOVÉ
Z
KNIHY
DETSTVA

6€

polovica pre
predajcu

ilustrácie: Sasha Chagina

www.notabene.sk

FOTO NA OBÁLKE: Alan Hyža v spolupráci s Milk studio

Rozhovor
Počasie si vyberám

4

Reportáž
Gotické tajomstvo

8

Exponáty
Hranička ňe bazar!

14

Fenomén
Ahoj, vidieki!

16

Fenomén
Umenie z východu

22

Téma
Najprv bývanie

25

Pútnik
Môj čínsky život
s Covidom

30

USTOJÍME TO

V čase uzávierky tohto čísla už bolo jasné, že pouličný život na nejaký čas ustane. Nevieme, na ako dlho. Otázok je viac ako odpovedí. Prázdne ulice sú však vážnym ohrozením pre pouličné časopisy a ich predajcov, ktorým poskytujú živobytie. Situácia je zlá. Ako krajina sa pripravujeme na časy, keď budeme skloňovať slovo prežitie. Ako pouličný časopis balansujeme na jednej nohe, a tá sa podlamuje. Predajcovia nás potrebujú viac než kedykoľvek predtým. Preto sme v plnom nasadení a aktivizujeme všetky sily. Privolávame si na pomoc expertov a dobrovoľníkov. Pretože MY TO SPOLU USTOJÍME.

V tejto neistej dobe je čas pozrieť sa na to, na čom môžeme stavať. A je toho naozaj veľa. V prvom rade o nás musíte vedieť jednu vec - my v Proti prúdu sa len tak nevzdávame. Sme tvrdohlaví a ošľahaní vetrom. Po devätnástich rokoch boja za ukončovanie bezdomovectva vieme, že keď to nejde dverami, tak oknom. A keď nie oknom, tak kľúčovou dierkou.

Máme skvelých predajcov, čitateľov a darcov. Vďaka krízovej zbierke a našej spoločnej pomoci počas prvej vlny neustránil žiadny predajca bývanie z finančných dôvodov. Poučili sme sa z prvej vlny a do tej ďalšej prichádzame pripravenejší, s odhodlaním a s nádejou. Ustojíme to, lebo naši predajcovia sa len tak nevzdávajú. Vo svojich životoch toho už veľa preskákali a vstávali z popola viackrát než kďeľ Fénixov. Väčšina z nich stála počas prvej vlny vo vyprázdnených uliciach, odhodlaná chodiť do práce a postarať sa o seba.

Ďalším pilierom sú ľudia okolo nás. V potrebe upgradovať sa na koronadobu sme sa obklopili šikovnými ľuďmi - pro bono expertmi a hľadáme spolu riešenia. To mi dáva pokoj a istotu. Potravinová záchranná jednotka našich fantastických dobrovoľníkov z prvej vlny pandémie sa začala dokonca sama mobilizovať. Cítíme veľkú vďačnosť.

Na predajných miestach prebieha kolobeh vzájomnej láskyplnej výmeny pozornosti. Pouličné časopisy existujú už tridsať rokov, lebo sme ľudia a je pre nás dôležité mať niekoho, na koho sa dá spoľahnúť aj v ťažkých časoch. A byť niekým takým pre druhých. Preto viem, že my to spolu dáme.

Sandra Pazman Tordová, šéfredaktorka

Aktuálne informácie, ako pomôcť predajcom, nájdete na našom FB alebo na www.pomahatjelahke.sk.

NOTA BENE

11 2020

Editoriál

3

Počasié si vyberám

 Jana Čavojská Alan Hyža, Jana Čavojská

Spiš – tiene a ozveny je názov novej fotografickej knihy Alana Hyžu. Hľadal pre ňu krásu, spomienky, nesmrteľnosť a niekedy aj raj.

Krajinu netvorí iba prastaré stromy, mlčanlivé jazerá, cesty či stavby, ale aj pavučiny jemných vzťahov a závislostí, ktoré sa dajú vidieť iba srdcom, píše Alan Hyža vo svojej knihe. Spiš spoznával od malička, keď tam cestoval na prázdniny k starým rodičom a starý otec, hoci už dôchodca, mal stále lekársku prax a navštevoval babky v dedinách. Niekedy zobral vnuka so sebou. Miesta, ktoré poznal, tie, ktoré objavil, a ľudí, ktorých na svojich cestách stretol, fotografoval na veľkoformátový aparát.

Prečo Spiš?

Moja mama je odtiaľ a ja som tam chodil každé leto na prázdniny. K Spišu mám veľmi srdečný vzťah a páči sa mi. Okrem toho je veľmi fotogenický. Je tam veľa nádherných vecí. Krásna je tam krajina aj pamiatky. To všetko ma fascinuje.

Takže si si jedného dňa povedal, že ho nafotíš?

Rozmýšľal som nad tým už dlho. Knih alebo projektov o Spiši už vzniklo iks. Začal Plicka, ktorý to urobil dobre. Potom vznikla smršť rôznych publikácií, otvorene poviem, že jedna horšia ako druhá. Samozrejme, našli sa aj dobré. Ale väčšinou to boli také turistické, sprievodcovské lexikóny s nafotenými pamiatkami alebo gýčové fotografie s prefarbenou oblohou a sýtozelenou trávou. Ale nepamätám sa, že by niekto urobil duchovnú knihu o Spiši.

Ako sa tvoj projekt odlišuje od ostatných?

V mojej knihe nie sú najznámejšie dominanty, ako veľké kostoly alebo oltár majstra Pavla z Levoče. To pre mňa nebolo zaujímavé a zámerne som sa týmto klišé vyhol. Hľadal som duchovné hľa-

disko toho regiónu, jeho genius loci. Napríklad pohľady na krajinu, ktoré nikto nepozná. Duchovné miesto neznamena kostol. Môže to byť miesto, kde nie je nič. Lúka. Alebo les, kde sa možno kedysi niečo udialo. Alebo nenápadná kaplnka, ktorá je dnes bezvýznamná, ale kedysi to bolo pútnické miesto. Toto som vyhľadával. Fotil som aj charakteristických ľudí, ktorí na Spiši žijú.

Vidím, že v knihe neuvádzaš ich mená.

Koho zaujíma meno? Horolezec Ivan Urbanovič je možno známy. Ale napríklad rómsky tulák? Ani neviem, ako sa volá. A ani to nie je podstatné.

Podľa čoho si si vyberal ľudí do knihy?

Mohol som to robiť z rôznych pohľadov. Napríklad fotiť Rómov z osád,

ktorých tam je veľa. Alebo si vybrať osobnosti. Na Spiši žijú spisovatelia, umelci, politici. Alebo zobraziť jednoduchých, neznámych ľudí, ktorí sú niečím typickí a výnimoční. Tak som na to išiel ja. Fotil som napríklad aj vtedajšieho prezidenta Kisku. Žije v Poprade. Odfotil som ho v cukrárni, ako pije kávu. Ale do knihy som ho nakoniec nezarádil. Nezapadol mi do konceptu. Z tej fotky kričalo, že na nej nie je úplne neznámy, obyčajný človek. A pritom nebol ani v obleku. Ale nehodilo sa to tam. Z osobností je tam riaditeľka Galérie umelcov Spiša Lucia Benická, ktorá tam urobila kus roboty a je vizuálne zaujímavá, a horolezec Ivan Urbanovič.

Ako si našiel tých ostatných?

Napríklad dedičana s kocúrom úplne náhodou. Išiel som do dediny Baldovce, kde vyviera Baldovská minerálka. Chcel som sa pozrieť, ako vyzerá jej prameň. Samozrejme, je hrozný, nestojí za nič. Ale pred jedným domom stál ten muž. Prihovoril som sa mu, zoznámili sme sa, opýtal som sa, či mi ukáže, ako žije. Zavolať ma dnu a ja som ho odfotil.

Nebolo to cílené ani pripravené. Bola to náhoda. Ale mal som aj dopredu vytipovaných ľudí. Napríklad strongmana, majstra Slovenska, ktorý je z Popradu. Alebo otužilcov. V televízii som ich videl, ako sa kúpu v Hornáde. Majú svoju skupinu, volá sa Pstruhy Slovenského raja. Oslovil som ich šéfa, že by som ho chcel odfotiť.

Rómsky tulák bol tiež náhoda?

Áno. Fotil som kostol v Spišskej Belej a on šiel okolo. Niekedy sa okolnosti stretnú a všetko do seba zaklapne: dobré počasie, lebo počasie si vyberám, a prázdna ulica, lebo väčšinou musím čakať, kým prejdú autá a chodci. Vtedy tam nikto iný nebol. On sa začal pýtať, čo robím. Fotím, povedal som, odfotím aj teba. Súhlasil, postavil sa a odfotil som ho.

S retro dreveným plnoformátovým fotoaparátom na statíve vzbudzuješ pozornosť.

Jasné. Ľudia si ma fotia mobilmi.

Prečo fotíš takýmto fotoaparátom?

Lebo je to niečo úplne iné, ako fotiť normálnym foťákom, bez ohľadu na to, či digitálom, alebo na film. Normálnym foťákom by si ma odfotila aj desaťkrát za päť sekúnd. Keď fotím niekoho ja, musím rozložiť statív, nasadiť foťák, nasadiť objektív, naštelovať clonu a čas, zasunúť kazetu. Mám v tom prax, takže mi to celé trvá asi minútu. No pre ľudí je to strašne veľa. Celú dobu s nimi musím udržiavať kontakt, aby som získal záujem a objekt sa nerozhodol odísť, lebo sa ponáhľa. Potom si človeka naštelujem: tu stoj! Zaostriem, zavriem uzávierku a zasuniem kazetu. To trvá desať sekúnd a on sa už nesmie pohnúť. Čiže je to úplne iné foteenie.

Robíš vždy len jeden záber?

Jeden. Keď vidím, že človek ešte znesie, tak urobím dva.

A potom si v strese, či fotka vyšla? Presne tak.

Koľko čakáš na výsledok?

Kvôli jednej alebo dvom fotkám nemiešam chémiu. Čakám, kým sa mi ich nazbiera desať – dvadsať. Potom zarobím chémiu a všetko naraz vyvolám.

Stáva sa ti, že sa celý čas tešíš na jednu konkrétnu fotku, a práve tá nevyjde?

Veľakrát si myslím, že nejaká bude perfektná. Vyvolám ju a nie je to ono. Alebo niečo odfotím a hovorím si, že z toho asi nič nebude, a nakoniec je to perfektné. Ale to je na tom to krásne. Tieto prekvapenia.

Aký je to fotoaparát?

Drevený, americký, značky Deardorff. Vyrába sa už asi sto rokov. Dnes už len na objednávku. Vyrobia možno desať kusov ročne. Predtým vyprodukovali za rok možno tridsať kusov. Ale to bola bežná výroba. Fotografovanie nebolo nič masové. Tento kus si objednal môj kamarát. Zomrel a nikdy s ním nefotil. Fotoaparát má asi desať rokov. Je ako živý organizmus. Drevo pracuje. Keď je zima, zmrstí sa, keď teplo, tak sa rozťahne. Inak sa správa vo vlhkom počasí a inak v suchu. Keď sa predná stena s objektívom pohne čo i len o milimetrík, na výslednom obraze to vidno.

Aspoň objektívy sú moderné?

Sú. Ale fotím aj so starými sklamami. Nemajú antireflexnú úpravu, čo je ďalší faktor, ktorý môže fotku zmeniť. Nedá sa to odhadnúť. Je to mágia, že uhol, pod akým dopadá svetlo, urobí, že fotka je zahmlená, akoby mydlová, alebo, naopak, úplne fantastická. Mám aj nové objektívy. Používam tie od anglickej firmy Cooke a tiež majú svoju zvláštnosť. Cooke vyrába v podstate len jeden objektív. Je zošrobovaný z dvoch častí, prednej a zadnej. Na dosku fotoaparátu namontuješ predný člen a zadný člen a medzi nimi je uzávierka. Takto získaš základný objektív. Keď dáš dole zadný člen, máš teleobjektív, keď predný člen, zas iný objektív. Ak si kúpiš ešte jeden objektív a skombinuješ dve predné alebo dve zadné časti, dostaneš ďalšie objektívy. Takže v skutočnosti mám päť objektívov.

Zrejme vás, fotografov, ktorí pracujete s týmto typom fotoaparátu, nie je veľa.

Tu na Slovensku neviem o nikom. Na svete sa rátame možno na stovky.

Vedel si s ním pracovať?

Naučil som sa to, lebo ma to zaujíma. Ovládať moderný digitálny fotoaparát je oveľa zložitejšie. Máš tam rôzne merania a funkcie, meníš veľa vecí. Pri foteení mojím fotoaparátom stačí vedieť pracovať s úplným základom fotografie: clonou, časom a ostrosťou.

NOTA BENE

11 2020

Rozhovor

6

Musíš však ostrit manuálne, na oko.

Prehodíš si cez seba čiernu plachtu a pozeráš na matnicu veľkosti malého televízora. Takže približné zaostrenie urobím. Keď chcem zaostriť úplne presne, musím si na to zobrať lupu.

Takýto prístroj a objektív zrejme nie sú lacnou záležitosťou. Dávaš si na techniku špeciálne pozor?

V Spišskej Sobotke som potreboval odfoťiť kríž a musel som dostať fotoaparát do výšky dva a pol metra nad zemou. Nohy statívu môžem vytiahnuť až do takej výšky a cestujem vybavený, s rebríkom na streche obytného auta. Objektív som nasadzoval v dva a pol metrovej výške, stojac na rebríku. Má poistku a zdalo sa mi, že drží. Odfotil som, vytiahol som kazetu, zliezol som dole z rebríka a zrazu počujem ranu. Normálne sa mi odkrvil mozog. Objektív vypadol. Nebol dobre zaistený. Bol úplne nový, prišiel mi týždeň predtým z Londýna, stál šesťtisíc eur. Myslel som si, že je na padrť a ja som tie peniaze vyhodil von oknom. Našťastie bol v kostole koberec a nie dlažba. Objektív bol v poriadku. Skrivila sa akurát objímka na filtre, čo mi neprekáža, lebo filtre nepoužívam.

Platne na záznam plnoformátových fotografií tiež dostať kúpiť?

Áno, na objednávku. Mám v Žiline kamaráta, amatérskeho fotografa, ktorý

fotí na tip-top úrovni. Ten dospel do úplného štádia zen budhizmu a sklenené platne si robí sám. Na sklo nanáša emulziu a potom na to fotí. Presne tak, ako sa to robilo kedysi. Je to niečo nádherné. Má fantastické výsledky. Ale ja si niečo také nemôžem dovoliť. Už teraz vlečiem so sebou štyridsať kíľ. Keby som mal k tomu vliecť aj sklenené platne, už by som naozaj nikam nedošiel.

Tých štyridsať kíľ si vyviekol aj na Gerlach...

Chcel som ho odfoťiť. Vyšiel som tam so sprievodcom tesne potom, ako na jar otvorili turistické chodníky. Vedel som, že vtedy tam ešte nebude veľa ľudí, a na fotkách som chcel mať Gerlach bez ľudí. Zároveň som nechcel fotku, ako sú všetky - že všade okolo vidno Tatry. Chcel som len Gerlach. Bol ešte sneh, išli sme s mačkami. Ale vyšlo to. Na prvý šup. Bola hmla a zamračené, vyšlo mi počasie.

Na fotografii je vrchol Gerlachu, vystupujúci z hmly. Na vrchole takého štítu by si všetci priali krásne počasie, modrú oblohu a výhľad. Ty si si želal hmlu. Aké je pre teba ideálne počasie na fotenie?

Presne, ako je teraz. Pod mrakom, vyzerá to na dážď, ale neprší. A nefúka, lebo vietor je pri fotení na veľký formát problém. Hýbu sa listy stromov, a keď

natahneš mech fotoaparátu, aj slabý vánok ho rozkýva. Dážď pekne vyčistí vzduch, ale foť v daždi, keď ti všetko premokne. Toto je úplne ideálne počasie. Dnes by som išiel na Spiš.

Cestoval si tam z Bratislavy aj kvôli jednej fotke?

Veľakrát. A takmer každá fotka mi vyšla až na druhý alebo tretí pokus. Odfotil som, nebolo to ono, tak som sa vrátil ešte raz.

Kvôli fotografii si ochotný toho veľa podstúpiť.

Lebo to chcem a baví ma to. Samozrejme, keby šlo o fotku pre komerčný časopis, neviečiem na Gerlach taký fotoaparát.

Myslíš, že takéto fotografie majú inú hodnotu ako fotky z digitálu alebo mobilu?

Myslím, že áno. Je v tom alchymia. A ručná robota. Neriadim sa tým, komu sa čo páči a nepáči. Robím to kvôli sebe. Pre mňa osobne majú takéto fotky rovnakú hodnotu, ako keď maliar namaluje obraz. Aj ten môžeš urobiť v počítači a reprodukovať. No je úplne iné, keď ručne namaluješ jeden originál. A to má pre mňa cenu.

V čom je Spiš pre teba iný ako Bratislava či zvyšok Slovenska?

Mnohí ľudia to neradi počujú, ale so Spišom Slováci nemajú až tak veľa spoločného. Postavili ho Nemci, Maďari, židia, gorali a Rusíni. Všetkých týchto ľudí odtiaľ vyhnali, alebo ich vyvraždili. Nemci tam pritom nežili jednu generáciu, ale stáročia. Spišskí Nemci boli samostatným etnikom s vlastným nemeckým dialektom. Zostalo po nich kultúrne bohatstvo Spiša. My, Slováci, sme teraz jeho správcami. Sme zodpovední za to, v akom je stave. Takže v tomto je Spiš výnimočný. Plus nádherná krajina. Himaláje aj Alpy sú vyššie ako Tatry. Ale v tých veľkých pohoriach máš predhoria, kým tu je rovina a z nej zrazu vyrastajú Tatry. Niečo úžasné. Nevidel som to nikde na svete.

Ako si si ten región ohraničil?

Pozrel som sa do starých rakúsko-uhorských máp. Spiš nemá presne určené hranice. Sú len také pomyselné. Zasahuje aj do Poľska. Vždy, keď som tam, cítim takú spolupatričnosť. Nie som na sentimenty, nemám pocit, že by som tam patril kvôli histórii mojej rodiny. Ale je to pre mňa výnimočné miesto. Napríklad unikátne veci ako Spišský hrad nevidíš hocikde.

Sú aj ľudia na Spiši iní?

Celkovo o východniaroch platí, že sú srdečnejší, bezprostrednejší.

Neznámi sa prihovoria, pomôžu, poradia.

Bolo komplikované fotiť v rómskej osade v Rudňanoch? Tam sa okolo človeka vždy zhrkne veľa zvedavých ľudí a detí...

Musel som byť rýchly. Vybehol som z auta, postavil statív, pripravil fotoaparát, objektív, rýchlo som odfoťil osadu, a keď som balil, bolo už okolo mňa dvadsať ľudí. Taký fotoaparát nepoznajú. Väčšinou sa pýtajú, či niečo vymeriavam.

Miesta v prírode, ktoré máš na fotografiách, si našiel náhodou?

Poznám ich, chodím tam od narodenia. Mój starý otec bol lekár. Aj keď už bol na dôchodku, stále mal prax. Chodil po dedinách k svojim pacientkam, babkám, a občas ma zobral so sebou. Viem, kde je kaštieľ, kde je pekná lúka. Ďalšie dobré miesta som objavil.

Hľadal si aj udalosti?

Ani nie, tie neboli pre mňa dôležité. Fotil som prvé sväté prijímanie, ale ani neviem, či sa na Spiši ešte deje aj niečo iné.

Veľkonočná oblievačka, zabíjačky?

Oblievačka je veľmi dynamická záležitosť. Chcelo by to príliš veľké štylizovanie, aby ju bolo možné nafotiť veľkoformáto-

vým fotoaparátom s dlhými expozičnými časmi. Zabíjačka je malebná. Ale na všetkých fotkách som si vyberal prostredie tak, aby v ňom nebolo nič rušivé, moderné. No keď ideš dnes fotiť zabíjačku, všade je nejaké auto, novovybudovaná kuchynka a podobne. Už to nie je romantika, že horí ohník a parí sa z kotla.

Nemáš obavu, že si nevystihol Spiš, aký je teraz?

To ani nebol môj cieľ. Nechcel som urobiť dokument o tom, ako vyzerá Spiš. Chcel som zachytiť jeho duchovnú stránku.

Kto si podľa teba tvoju knihu kúpi? Pre akých ľudí je zaujímavá?

Myslím si, že každý tvorivý človek, ktorý niečo urobí - či je to maliar, hudobník, spisovateľ alebo fotograf - to robí kvôli sebe. Nerobím veci tak, aby sa ľuďom páčili. Alebo nebudaj so zreteľom na to, ako sa budú predávať. To ma vôbec nezaujíma. Robím ich pre seba. Chcem byť s nimi vnútorne spokojný. A nádejám sa, že ľudí môjho zmysľania sa zopár nájde. Tí tú knihu ocenia a budú si ju pozeráť. Je iná ako ostatné. Trošku s obavou som očakával reakciu mojej 82-ročnej mamy. Či nepovie, že som ešte mohol odfoťiť to a to. Bol som milo prekvapený, keď povedala, že je to dobré, lebo tá kniha nemá byť turistickým sprievodcom.

NOTA BENE

11 2020

Rozhovor

7

Gotické tajomstvo

  Jana Čavojská

Kostolíky na Gotickej ceste ukrývajú krásnu freskovú výzdobu, ktorú pred stáročiami vytvorili neznámi majstri.

Veľké kľúče hrkocú v kovových zámkoch a otvárajú masívne dvere gotických chrámov. Ohromený návštevník prechádza očami po nádhernej freskovej výzdobe, ktorá vznikla pred storočiami rukou neznámych majstrov. Kostolíky na Gemeri ukrývajú dôležité kultúrne dedičstvo. Ich príbehy sú neodmysliteľne späté s príbehmi ľudí, ktorým prirástli k srdcu.

POHLADNICE

Prvé pohľadnice s fotografiami gotického kostola v Ochtinej dal diacon Martin Dudáš pred dvadsiatimi piatimi rokmi vytlačiť za peniaze požičané od rodičov. Rodáka z Oravy poslala do gemerskej dedinky evanjelická cirkev, aby tu slúžil približne tridsaťčlennému cirkevnému zboru. Uvedomil si, akú tu má vzácnosť: gotický kostolík, vyzdobený unikátnymi freskami, ktoré pod vápeným náterom objavili koncom 19. storočia odborníci z Budapešti a v roku 1901 ich zreštaurovali. V druhej polovici 90. rokov sa veľký chrám v neďalekom Štítniku dostával do povedomia ľudí a turisti začínali prichádzať aj do ochtinského kostola. Odvtedy Martin Dudáš ochotne otvára kostolnú bránu na prehliadky a rozpráva.

Cirkevný zbor sa medzitým scvrkol na zopár aktívnych ľudí. „Keď ich príde dvanásť, sú to už zástupy,“ konštatuje. Služby Božie navštevuje obvykle päť – šesť veriacich. Ochtiná má pritom okolo 540 obyvateľov. Asi 70 % z nich tvoria Rómovia. „V minulosti to bolo iné. Boli tu železnorudné bane. V Ochtinej žilo viac ako tisíc ľudí. Baniční, bohatí gazdovia. Tento kostol je vyslovene banícky. A býval plný. Ešte v 16. storočí,“ je si istý Martin Dudáš. Pred tými stovkami rokov sem za prácou v baniach prišli aj Rómovia. No ostatní im nikdy nedovolili stať sa plnohodnotnou súčasťou cirkevné-

ho zboru. „Celé stáročia žili v tom, že do tohto kostola nepatria, že je cudzí. Teraz im treba vysvetľovať, že je ich.“ Pretože odkedy v roku 1924 v Ochtinej zatvorili bane, obec upadá a počet jej obyvateľov klesá. „Rómovia majú vlastnú špecifickú mystickú vieru. Krsty a pohreby musia mať v kostole. Ale inak sa tohto kostola trochu boja. Sú tu takí sklúčení. Len čo vyjdú von, cítia sa slobodnejšie. Možno to robia práve fresky.“

MAJSTER PRESBYTÉRIA

Nepoznáme mená ľudí, ktorí vyzdobili freskami desiatky gotických gemerských kostolíkov. Fresky na múry ochtinského kostola maloval koncom 14. a začiatkom 15. storočia umelec, ktorého nazývajú Majster ochtinského presbytéria. „Freskári prišli na Gemer z Talianska v 14. storočí na pozvanie šľachtického rodu Bebekovcov. Ale tieto fresky nie sú vyslovene talianske. Vychádzajú z fantázie autora. Dostal možnosť namaľovať svoju predstavu o živote Krista a urobil tu svoje celoživotné dielo,“ uvažuje Martin Dudáš. „Vieme, že štyridsať rokov maloval len kostol v Ochtinej a Koceľovciach.“

Obyčajní ľudia v tom období nevedeli čítať a písať. Nerozumeli ani omši, lebo bola v latinskom jazyku. „Reformácia dávala dôraz na školy. Pod vplyvom reformovanej cirkvi sa veriaci učili čítať a písať. Nemali sa už spoliehať na obrázky. Preto fresky v kostoloch obvykle zamalovali vápnom.“

Na jednej z fresiek v presbytériu je nápis z roku 1622. Očakávam niečo duchovné. Martin Dudáš sa zasmieje. Ide o sťažnosť, aké drahé je mäso a obilie. Dokonca tam uvádzajú aj ich ceny. Uvedený rok je však dôkazom toho, že hoci reformovaná cirkev prevzala kostol už v roku 1524, o sto rokov neskôr fresky ešte stále neboli zatreté. Dnes,

stodvadsať rokov po ich reštaurovaní, by si už opäť zaslúžili reštaurátorský zásah. Kostol potrebuje aj odstrániť betónovú podlahu, ktorá drží vlhkosť a tá potom ide do stien. A urobiť archeologický výskum. „Dal by nám odpovede na veľa otázok,“ je presvedčený Martin Dudáš. „Kostol je teraz v zlom technickom stave. Keď som prišiel, bol v katastrofálnom. Oltár aj kazateľnica boli zničené, strecha tiež, elektrina sa musela robiť nanovo.“ Maličký cir-

kevný zbor to nejakou zvládol. Cena za reštaurovanie fresiek je však teraz vyčíslená na 35 000 eur. Projekty predpokladajú spolufinancovanie vo výške 5 %. Našťastie vzniklo občianske združenie Gotická cesta a so spolufinancovaním pomáha.

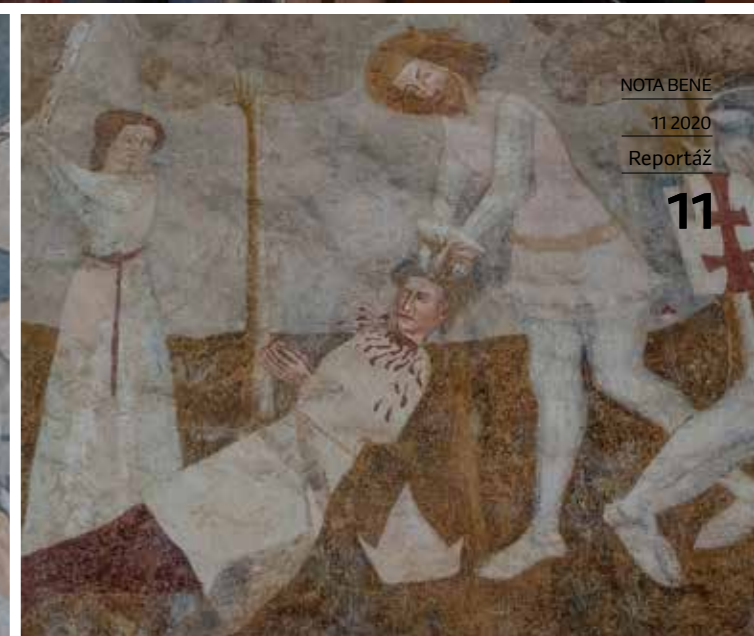
Počet návštevníkov ochtinského kostola sa toto leto zvýšil. Doteraz prichádzali hlavne Maďari. Slováci ho objavili vďaka pandémie koronavírusu.

su. „Boli dni, keď som ráno prišiel do kostola a domov som sa dostal populudní,“ priznáva Martin Dudáš. Dodáva, že sprevádzanie po kostolíku ho baví. „A situácia je taká, že sme odkázaní na turistický ruch. Mení sa financovanie cirkvi, farárov si budú platiť cirkevné zbory, a tento zbor je chudobný. Cestovný ruch môže priniesť peniaze. Ale farár musí byť jeho súčasťou. Budem tu, budem otvárať kostol, sprevádzať ľudí a vysvetľovať. Je to aj svedectvo

o Bohu a o živote v Ochtinej. Z pohľadu cirkvi je aj to misia.“

KRV A LÁSKA

O evanjelický kostolík v Kraskove sa dlhé roky starala stará mama Pavla Ilčíka. K srdcu prirástol aj jemu. Pracuje na zmeny v potravinárskej firme v Rimavskej Sobote, ale snaží sa vyhovieť každému návštevníkovi, ktorý mu dopredu zavolá, že si chce

gotický kostol z druhej polovice 14. storočia pozrieť. Fresky, ktoré zdobia jeho steny, sú tiež z tohto obdobia. Meno ich autora nepoznáme. Volajú ho „majster kraskovských malieb“. Toto je jediný kostol, v ktorom maľoval. Nevie sa, či to bol Talian. No podľa Pavla Ilčíka Kraskovo založili talianski kolonisti, baníci, ktorých sem pozval arcibiskup Štefan, keďže táto oblasť bola bohatá na železnú rudu a drahé kovy. Prišli vraj z mesta Carascone z okolia Bologne. A prízviská pripomínajúce tie talianske sa údajne v obci zachovali dodnes.

Dedinu aj kostol spustošili turecké nájazdy. Preto kostol obohnali v druhej polovici 16. storočia kamenným múrom. V roku 1657 k nemu pristavali drevenú zrubovú zvonnicu. V kostole pribudol v 17. storočí drevený oltár, kazateľnica a maľovaný chór. V polovici 18. storočia kazetový strop. A v roku 1818 nainštalovali organ. Funkčný je doteraz. To už patril kostol evanjelikom a fresky boli zatreté nabiele. Tým ich zakonzervovali. Objavili ich začiatkom 20. storočia. V kostolíku prebehla rozsiahla rekonštrukcia aj archeologický prieskum. V 80. rokoch nanovo

postavili aj obvodový múr. No práce na takejto pamiatke sú nekonečné. Treba urobiť fasádu. Na vonkajšej východnej stene je veľká freska svätého Krištofa, ktorá potrebuje reštaurovanie.

Kostolík je stále živý, aj keď služby Božie bývajú iba v lete a len každý druhý týždeň. Čo sa týka turistov, roky ich sem chodí viac z Maďarska ako zo Slovenska. „Tento rok Maďari kvôli korone nemohli prísť. Takže tu bolo len pár Slovákov,“ hovorí Pavel Ilčík. Ročne odsprevádza okolo päťsto návštevníkov. Zadarmo. Len za

zápis do knihy návštev. Vstupné je dobrovoľné. Prečo to robí? „Kostol mi prirástol k srdcu. A zaujíma ma história. Pátram po informáciách o freskách. Hľadám na internete, pýtam sa pamiatkarov aj návštevníkov. Keď prídu maďarskí turisti, majú svojho sprievodcu a ten im dokáže o kostole rozprávať aj trištvrte hodiny. Smola, že nerozumím.“ Pavel Ilčík ma upozorňuje na najzaujímavejšie fresky. „Maliar chcel namaľovať ťavy. No nikdy tieto zvieratá nevidel. Tak ich namaľoval ako kone s nejakými zvláštnymi výrastkami na chrbtoch.“

Jedna zo stien lode kostola je pomalovaná ladislavskou legendou. Zobrazuje zabíjanie aj lásku. Uhorský kráľ Ladislav I., neskôr vyhlásený za svätého, tu zachraňuje mladú ženu z rúk kumánskych únoscov. Potom jedného z nich drží za vlasy a dievčinu nechá, aby mu stála hlavu. Z krku únoscu strieka krv. A na záver Ladislav odpočíva v tieni stromu s hlavou v lone mladej ženy.

DUŠA DO NEBA

Jeden výjav, namaľovaný metódou al fresco, teda na mokrú omietku, na

stene presbytéria kostola v Kocelovciach, zobrazuje anjela ako ťahá malé telíčko z úst kajúcnika, umierajúceho na kríži. Ešte dnes budeš so mnou v raji, povedal mu predtým Kristus. Jeho duša teda ide do neba. V období, keď ľudia nevedeli čítať, učili sa o biblických udalostiach z obrázkov.

Fresky v interiéri kostola v Kocelovciach pokrývajú najväčšiu súvislú plochu spomedzi všetkých kostolov Gotickej cesty. „Každý centimetrík štvorcový,“ potvrdzuje evanjelická fárarka Emília Velebírová, ktorá kostol

Či sa postavíme na hlavu alebo stojíme pevne na zemi, rúška tu dnes s nami sú. Donedávna boli len pre tých, ktorí ich potrebovali. Teraz všetci chránime seba, ale aj ostatných. Veselé rúška oslávia 5 rokov. Už 5 rokov podporujeme pacientské organizácie, občianske združenia a jednotlivcov. Vďaka vašim nákupom ich môžeme podporovať naďalej. Ďakujeme.

Nekašli na druhých, kašli do rúška.

VESELÉ RÚŠKA. SK

INZERCIA

to krásny kostolík uprostred obce. Ak by sme sa oň nezačali starať, možno by už mal zrútenú strechu, vlhké múry a čakal by na svoj zánik. Pre malé cirkevné zbory je nereálne zafinancovať spoluúčasť v projektoch na obnovu pamiatok. Tak sa ich snažíme aj finančne podporiť prostredníctvom projektu nášho občianskeho združenia a Stredoeurópskej nadácie Vlastník v núdzi.“

Prestížna značka Európske dedičstvo môže do gemerských gotických kostolíkov pritiahnúť návštevníkov a tým oživiť turistický ruch v celom kraji. Nenominujú na ňu kostoly samotné, ale stredoveké nástenné maľby v nich. „Sú špecifické tým, že sa zachovali vo veľmi dobrom stave. Kým inde reformácia fresky zničila, na Gemer ich, paradoxne, zachránila – tým, že ich zatrelí vápnom, pomohli ich uchovať,“ vysvetľuje Peter Palgut. „Inde dali dole celé omietky. Súbor takého množstva stredovekých fresiek v úplne maličkých dedinkách na takom malom území, to je naozaj vzácnosť.“

Ludia z OZ Gotická cesta majú veľa nápadov, ako podporiť strážcov gotických kostolov. Už teraz existujú mapy a jednotné informačné materiály v slovenčine, maďarčine a angličtine. Samozrejme, najideálnejšie by bolo, keby mal aspoň v letnej sezóne každý kostolík otváracie hodiny a bol by tam sprievodca, ktorý by dokázal podať výklad aspoň v dvoch jazykoch. „Dúfame, že sa to podarí aspoň v pár kostoloch. Že na to nájdeme nejaké grantové prostriedky. A že aj obce pomôžu, keď uvidia, že vďaka kostolu ich navštevujú turisti,“ uvažuje Peter Palgut. Plánujú aj audiosprievodcov, aj keď najväčší význam vidia v tom, aby v kostoloch sprevádzali miestni ľudia. Tí totiž najlepšie poznajú svoj kostol a dedinu a dokážu o nich zaujímavu rozprávať.

1 (str. 8-9 hore) Kostol v Kraskove

2 (str. 8-9 dole) Pavel Ilčík prevzal kľúč po starej mame.

3 (str. 9 hore) Evanjelická farárka Emília Velebírová.

4 (str. 9 dole) Strop koceľovského kostola.

5-11 (str. 10 - 11 horný rad zľava)

Ochtinský kostol potrebuje zreštaurovať.

Zobrazenie stredovekej predstavy o svätej Trojici.

Diakon Martin Dudáš.

dolný rad zľava:

Nápis hovorí o vysokých cenách obilia.

Výjav z ukrižovania.

Freska s reštaurátorskou sondou.

Ladislavská legenda.

12: Kostol v Henckovciach.

CHYTENÍ ZA SRDCE

návštevníkom ochotne otvára. Zastihnú ju na fare, ale keďže má na starosti okrem Koceľoviec ďalšie štyri dediny a pre pracovné povinnosti môže byť preč, je lepšie sa s ňou dopredu telefonicky dohodnúť. Ak však prídete neohlásene a ona nie je doma, na nástenke kostola nájdete telefónne číslo člena cirkevného zboru, ktorý býva neďaleko a príde kostol odomknúť.

„Tento rok nás postihla koróna. Takže sme evidovali oveľa viac turistov ako inokedy,“ prekvapuje Emília Velebírová. „Asi necestovali do zahraničia, tak prišli na Gemer. Rodiny, manželské páry, partneri. My sa veľmi snažíme tento kostol zviditeľniť.“ Túto úprimnú snahu o prezentovanie kultúrneho dedičstva cítiť v každej dedinke, v každom mestečku na Gemer. Vstupné nevyberajú ani v Koceľovciach. Návštevníci môžu podporiť kostol formou milodaru. Vyzbierané peniaze idú na nákup potrebných vecí. Naposledy napríklad koberca. Na reštaurovanie fresiek je to, samozrejme, šialene málo. Na to a na rekonštrukciu kostola potrebuje cirkevný zbor podľa odhadov takmer 190 000 eur. „V obci je okolo sto evanjelikov. Cirkevný zbor je malý. Je nereálne, aby sme to pokryli z vlastných zdrojov.“ Aj tu evanjelici fresky zabiľili. Objavil ich v roku 1894 budapeštiansky reštaurátor István Groh. On ich aj zreštauroval. Odvtedy sú nedotknuté. Sú dielom toho istého maliara ako fresky v kostole v Ochtinej.

„OZ Gotická cesta vzniklo, aby podporilo Gemer a Malohont. Tento región sa už roky brojí s úbytkom ľudí aj ekonomických aktivít. Gotické pamiatky na Spiši sú už známe. Chceli sme informovať aj o pamiatkach na Gemer a prispieť k ich zachovaniu a obnove,“ hovorí Peter Palgut. „Niektoré kostoly by možno bez tejto iniciatívy neprežili. Napríklad Henckovce. Nevyužívali ich roky, pre miestnych slúžil ako taká zašiváreň. Pritom je

„Telom a dušou sú oddaní pamiatkam,“ povedal mi o ľuďoch z občianskeho združenia (OZ) Gotická cesta Martin Dudáš. Združenie vzniklo v roku 2007 ako výsledok niekoľkoročnej spolupráce rožňavských pamiatkarov s Regionálnou rozvojovou agentúrou v Rožňave. Okrem nich sa členmi stali zástupcovia obcí, v ktorých sa gotické pamiatky nachádzajú, a zástupcovia vlastníkov z radov cirkví. Pred tromi rokmi pribudlo niekoľko mladých ľudí z Bratislavy, ktorých Gemer chytil za srdce. Medzi nimi aj Peter Palgut. Na Gemer cestujú niekoľkokrát do roka. Navštevujú gotické kostoly, fotografujú ich, hovoria s ich správcami a týždeň venujú manuálnej práci. Vždy koncom augusta organizujú kultúrne podujatia, konferenciu o pamiatkach a vo vybraných kostoloch sprevádzajú návštevníkov. Petrovi Palgutovi pribudla tento rok ďalšia dôležitá úloha. Dvanásť kostolov so vzácnou freskovou výzdobou sa bude uchádzať o značku Európske dedičstvo. On sa podieľa na príprave návrhu na nomináciu.

NOTA BENE

11 2020

Exponáty

14

Hranička ñe bazar!

 Jana Čavojská

V Lekárovciach vzniká múzeum pašovania. Okrem artefaktov prinesie príbehy ľudí zo slovenskej a ukrajinskej strany schengenskej hranice aj pomoc chorým deťom.

V Lekárovciach na hranici s Ukrajinou nikdy nemali lekára, len nedávno si tu svoju ordináciu otvoril zubár. Zato ich obyvatelia vystriedali po druhej svetovej vojne za dva roky tri štáty. Patrili Československu. Jedného rána sa však ľudia zobudili a boli v Maďarsku. A oedlho si ich privlastnil Sovietsky zväz.

Starý otec Rudolfa Felšöciho žil pred druhou svetovou vojnou na Zakarpatskej Ukrajine. Vtedy patrila Československu. No po vojne bolo jasné, že pripadne Sovietskemu zväzu. Ako mnoho

iných, aj on všetko predal a kúpil dom v Lekárovciach. Hovorilo sa, že do nich Sovietsky zväz nedočiahne. „Babka mi rozprávala, ako táto hranica vznikala. Najprv tu stáli frontoví vojaci. Tí počas vojny zažili také hrozné veci, že im bolo jedno, či niekto prejde z jednej strany na druhú. Potom prišli noví. Nikdy na fronte neboli. A začalo to byť prísne,“ rozpráva Rudolf. „Babka vtedy bežne chodila vymieňať soľ za cukor. Zrazu po nej začal vojak strieľať. Že nemá čo ísť cez hranicu. Vtedy vzniklo známe slovné spojenie: Hranička ñe bazar!“

Potom prišli geodeti a natľkli kolíky označujúce budúcu hranicu. Aké bolo prekvapenie ľudí, keď sa ocitli na ukrajinskej strane kolíkov! „Vraj sa vtedy našla partia ľudí z Lekároviec, ktorí mali tie gule, že kolíky vyťahali zo zeme a vbili ich do zeme nanovo za dedinou. Následne podľa nich vymerali hranicu.“

SMUTNÉ OSUDY

Lekárovce sú podľa Rudolfa vďaka svojim špecifikám predurčené na múzeum pašovania. S manželkou Vandou

Felšöci Rusnákovou ako novinári dlhé roky prinášali informácie z diania na slovensko-ukrajinskej hranici. Občas to bolo poriadne divoké. Nešlo len o pašerácke historky, ale aj o násilie, vraždy, nehody, smutné osudy utečencov... Hranici rozumejú. Myšlienka Múzea na čiare im skrsla v hlavách už dávnejšie. „Hranica tu funguje už sedemdesiat rokov. Čo to vlastne znamená? Chceme ukázať jej príbeh a históriu. Pašovanie, historky o tuneloch, to je pre ľudí atraktívne. Na pozadí pašovania môžeme ukázať aj ostatné aspekty života na hranici. My berieme slobodu ako samozrejmosť. Utečenci, ktorí sa snažia prejsť do Európy, často za túžbu po nej zaplatia tým najcennejším. Sú tu hroby neznámych ľudí, ktorí tu zahynuli a nemal ich ani kto pochovať, takže to išlo na náklady obcí ako ďalší kríž navyše pri ich aj tak malých rozpočtoch. V múzeu ukážeme rôzne príbehy. Príbeh bude za každým artefaktom,“ vysvetľuje Vanda. Hranica dala podľa nej ľuďom pocit slobody,

CIGARETY V DOSKÁCH

V Lekárovciach oproti obecnému úradu už stoja kontajnery, v ktorých onedlho otvoria Múzeum na čiare. Vstup bude zdarma. Hostia budú môcť občianske združenie podporiť kúpou suveníru alebo nápoja v kaviarničke.

Artefakty získavajú Rudolf s Vandou pomaly. Už tri roky sa napríklad snažia získať od polície vrtuľník, ktorý tu kedysi spadol. Vedia, že žiadny iný boj na svete nebude taký náročný, ako bol boj s dcérkinou chorobou. Všetko ostatné je už jednoduché – aj tie najťažšie veci. Takže veria, že polícia raz povolí a vrtuľník múzeum venuje. Už získali napríklad linku na výrobu cigariet z pašovaného ukrajinského tabaku, ktorú polícia kedysi zhabala. „Načo im bola v sklade?“ pýta sa Rudolf. A konštatuje, že do policajtov asi toľko hučali, až si povedali, že tým dvom bláznom teda aspoň niečo dajú.

bezpečia a istoty. „Schengen nás chráni. Oddeluje tretí svet od Európy.“

Hranica toho však aj veľa vzala. Na šesťdesiat rokov napríklad rozdelila rodiny. Rudolf si spomína na príbeh chlapíka, ktorý išiel na trh do Užhorodu. Vojak mu povedal: „Vráť sa, kým som v službe ja.“ Chlapík to nestihol. A hranica bola už zatvorená. Nepomohlo, že bedákal, že na druhej strane má manželku, deti, dom. Päťdesiat rokov zostal na Ukrajine. Do Lekároviec sa vrátil pred pätnástimi rokmi.

Aj Rudolf sa sem vrátil po rokoch. Celý život býval v Košiciach. Dom po babke sa však ukázal byť najvhodnejším miestom, keď štvorročnej dcérke Rebeke diagnostikovali rakovinu. Počas chemoterapie nemala žiadnu imunitu. Bolo ju treba chrániť. V byte v meste sa Rebeke necítila dobre. Na dedine, v domčeku s dvorom, jej bolo okamžite príjemnejšie. Po roku a pol liečby je teraz v škole. Rodina však už v Lekárovciach zostala. Založili občianske združenie Na čiare, prostredníctvom ktorého chcú pomáhať rodinám s chorými deťmi. Pomoc nemusí byť len veľké peniaze. Rudolf s Vandou spomínajú na susedku, ktorá varievala Rebeke jej obľúbené jedlá. V náročnej situácii to bola často najcennejšia pomoc. Rodinám s chorými deťmi pomôže každé euro. Niekedy stačí dokonca pohľadnica. Aby dieťa vedelo, že naň niekto myslí.

CIGARETY V DOSKÁCH

V Lekárovciach oproti obecnému úradu už stoja kontajnery, v ktorých onedlho otvoria Múzeum na čiare. Vstup bude zdarma. Hostia budú môcť občianske združenie podporiť kúpou suveníru alebo nápoja v kaviarničke.

Artefakty získavajú Rudolf s Vandou pomaly. Už tri roky sa napríklad snažia získať od polície vrtuľník, ktorý tu kedysi spadol. Vedia, že žiadny iný boj na svete nebude taký náročný, ako bol boj s dcérkinou chorobou. Všetko ostatné je už jednoduché – aj tie najťažšie veci. Takže veria, že polícia raz povolí a vrtuľník múzeum venuje. Už získali napríklad linku na výrobu cigariet z pašovaného ukrajinského tabaku, ktorú polícia kedysi zhabala. „Načo im bola v sklade?“ pýta sa Rudolf. A konštatuje, že do policajtov asi toľko hučali, až si povedali, že tým dvom bláznom teda aspoň niečo dajú.

Získali aj automat na kávu, v ktorom však v skutočnosti vozili kartóny cigariet.

„Pašeráka ináč berú tu, ináč v Košiciach a ináč v Bratislave,“ myslí si Rudolf. „Inde je to pašerák. Tu je to človek, ktorý chcel uživiť rodinu. Podobne ako dph-čkový podvodník je v Bratislave biznismen... Pravda je taká, že pašovať sa bude na každej hranici, ktorá oddeľuje ekonomické a politické systémy.“ Teda aj na tej dobre stráženej schengenskej.

Pašovalo sa všelijako. Oldschoolové metódy, ako napríklad skrývanie kontrabandu, väčšinou cigariet, do dverí auta alebo chleba, vystriedali sofistikovanejšie. Pašeráci zalievali krabičky do betónových kociek zámkovej dlažby. Alebo do dutých drevených dosák. „Kamión, ktorý odvezie dvadsaťpäť ton, bol doskami plne naložený,“ spomína Rudolf. „Každá doska bola dutá a boli v nej cigarety. Colníci to rozoberali štyri dni.“

TUNEL POPOD ČIARU

Neuveriteľný bol aj tunel. Sedemstometrová chodba popod hranicu s kolajnicami na elektrický vláčik, ktorý prevážal kontraband z Ukrajiny. Na ukrajinskej strane ústil tunel priamo do domu. Na slovenskej do ohradeného dvora. Podľa oficiálnej verzie udalostí prišiel colník na pozemok a nezdal sa mu kvádre na podlahe, tak po nich podupal. Boli povolené. Dal ich nabok a odhalil studňu plnú vody. Zistil však, že ide o plechový sud. Zatlačil ho nadol a objavili sa schody. „Bol to bonz,“ konštatuje Rudolf. Niekto polícii existenciu tunela vyzradil. Pozemok neskôr kúpil Ukrajinec. Postavil si na ňom dom a predáva štrk.

Tradičný spôsob pašovania je aj po rieke. Bežne sa veci schovávali do vylabaného kmeňa stromu a za zlého počasia ho púšťali po vode. Na slovenskej strane si ho už niekto vyzdvihol. Kartóny cigariet zaťažovali, aby plávali pod hladinou. Aj na to sú najvhodnejšie daždivé dni, keď je voda kalná.

Spôsoby pašerákov kontrabandu a ľudí však neustále napredujú. Pašovanie po zemi vystriedalo pašovanie vzduchom. Helikoptéry, ľahké lietadlá, drony. V Múzeu na čiare budú vedieť o všetkých týchto novinkách. Otvoriť by mali už začiatkom budúceho roka.

Rudolf Felšöci so strojom na výrobu cigariet.

NOTA BENE

11 2020

Exponáty

15

Ahoj, vidieek!

  Jana Čavojská

Ludia, ktorí vracajú život do najmenších dediniek, hľadajú pokoj, vlastné korene a identitu.

Na Slovensku máme 36 obcí, v ktorých nebýva ani 50 ľudí. Najmenšia, Príkra, má len sedem stálych obyvateľov. Takýmto dedinám obvykle chýbajú služby, autobusové spoje aj peniaze na rozvoj. A bez toho ťažko pritiaľnu nových obyvateľov. Teda, okrem takých, ktorí hľadajú v prvom rade ticho a pokoj. Alebo návrat ku svojim koreňom.

TICHO AKO V HROBE

Päť kilometrov od Uble, na samučkom východe, len kilometer vzdušnou čiarou od ukrajinskej hranice, žije v dedine Brezovec posledných 20 ľudí. Na trvalý pobyt ich je prihlásených 38. Návštevníka na prvý pohľad zarazí a možno aj poteší novučičké asfaltové cesty, vedúce na okolité kopce. Starosta Miroslav Solomon má však kvôli nim hlavu v smútku. Dalo ich vybudovať bývalé vedenie obce v rámci Programu rozvoja vidieka a s pomocou príspevku z Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka. Cieľom tohto projektu bolo podľa tabule pred obecným úradom „podporiť hospodárenie na pozemkoch, zlepšiť obhospodarovanie poľnohospodárskej pôdy, zabezpečiť prístupy na pozemky po majetkoprávne usporiadaných cestách, vytvoriť predpoklady pre rozvoj trhu s pôdou za účelom zlepšenia podmienok podnikania na pôde a vytvoriť predpoklady pre rozvoj turistiky“. Tabuľa ďalej oznamuje, že Európska únia prispela na cesty sumou 1 165 843 eur aj 77 centov. Obec sa na projekte podieľala povinným spolufinancovaním, ktoré činilo 17 000 eur.

Lenže ročný obecný rozpočet sotva dosahuje 11 000 eur. Vekový priemer jej obyvateľov presiahol 63 rokov. Ťažké mechanizmy, ktoré budovali cesty na kopce, navyše zničili cestu cez dedinu. Nie je ju z čoho opraviť. A nové cesty v podstate nikam nevedú. Ktovie, kto sa po nich vozí... Nového starostu Miroslava Solomona na funkciu presvedčili ľudia. „Dal som sa nahovoriť. Už ľutujem,“ hovorí.

Malá obec - veľké starosti. Nie sú peniaze. Platiť odvoz odpadu, verejné osvetlenie, zimmú údržbu, elektrinu, telefón? Nie je z čoho. Miroslav Solomon si práve priviezol a narúbal drevo na vykurovanie obecného úradu. Elektrinou kúriť nemôže, to by sa nedoplatil. Už tri mesiace si nevyplatil ani mzdu. Je starosta na tretinový úväzok, čo robí približne tristo eur, počas pandémie ko-

ronavírusu si tento plat znížil o pätinu, ale ani na to obec nemá. „Celý život som pracoval v Humennom ako colník. Keby som nemal výsluhový dôchodok, tak už nemôžem starostovať.“

Dva - tri autobusy denne do Brezovca v pracovné dni ešte chodia. Obchod alebo krčmu by ste tu hľadali márne. Funguje akurát pravoslávny chrám, bohoslužby sú dvakrát do týždňa. „Je tu ticho ako v hrobe,“ konštatuje starosta. Keď bol malý, bývalo v Brezovci asi tristo ľudí. Fungovalo veľké družstvo. Po revolúcii vraj všetko doslova rozkradli. A kde nie je práca, nie sú ani ľudia. Kto mohol, sťahoval sa preč. „Všetko skončilo.“ Do Brezovca sa dnes nehrnú chatári, ba ani pašeráci.

SUSEDIA SPOD ČEREŠNÍ

Keď v Brdárke kvitnú v máji tisíce čerešní, prichádzajú stovky návštevníkov a mnohí z nich vzdychajú, ako by tu chceli bývať. „Ibaže tu nie je stále jar. Máme aj dlhú zimu,“ upozorňuje Marcel Antal. S manželkou Jaroslavou, dvojročnou dcérkou Dobromilou a pár kamarátmi sa pred rokmi prisťahovali do zabudnutej obce s dvadsiatimi obyvateľmi, lebo túžili žiť svoj sen v budovaní komunity. Predtým, v bežných zamestnaniach, žili sny iných ľudí. Cítili, že prišiel čas to zmeniť. Hľadali vhodné miesto. Našli Brdárku. „Bola tu ústretová samospráva, ľudia, ktorí mladých vítali, lebo všetci ich mladí už odišli, obrovské prírodné a kultúrne bohatstvo ovocných sádov, živá a zdravá voda, koncová obec, kam ľudia prichádzajú preto, že chcú, a nie preto, že idú okolo, a slnečná pasca,“ vysvetľuje Marcel Antal, prečo sa s rodinou a priateľmi usadili práve tu. Údolie chráni pred studenými vetrami zo severu hora Radzim. Celý deň ju vyhrieva slnko a večer to teplo vracia do doliny. Preto sa tu, v nadmorskej výške 600 metrov, môže dariť čerešňam a vlašským orechom.

Bolo - a stále tu je - veľa opustených domov. Partia novoprišielcov bývala najprv v budove niekdajšieho obchodu, ktorý obec začala prerábať na penzión, no nepodarilo sa to dokončiť. Potom si postupne odkupovali a rekonštruovali opustené domy. V bývalom obchode je dnes knižnica a komunitné centrum. Marcel Antal použil na rekonštrukciu múrov svojho domu staré, tradičné techniky. Pôvodný materiál, nepálené tehly

nazývané války, slamené balíky, hlinu na omietky. Za domom je permakultúrna záhradka. Na kopci včely - Marcel Antal je od jari do jesene včelárom a cez zimu rediguje a vydáva knihy o trvalo udržateľnom živote. Okrem toho založil a vedie občianske združenie Alter Nativa. V Brdárke organizujú kurzy permakultúry či prírodného staviteľstva.

Pýtam sa, či sa im podarilo vybudovať komunitu, po akej na začiatku túžili. „Nie. Ale podarilo sa nám vybudovať inú komunitu,“ odpovedá Marcel. „Dokázali sme rešpektovať svoju inakosť. Každý má svoje miesto. Mali sme tu pár návštevníkov, ktoré nám hovorili: Čo ste za komunitu, keď spolu neokopávate zemiaky, pri raňajkách sa nedržíte za ruky a neďakujete za jedlo? Tak sme si povedali, že nie sme komunita, ale spoločenstvo susedov, ktorí spolupracujú, a zároveň si každý riadi život podľa svojich predstáv.“

TEQUILA A REMESLÁ

„Veď je to tu ako v Mexiku!“ vykrikoval raz uprostred zábavy saxofonista Roško zo Stakčína, ktorému všetci hovorili Popeta, keď si miestni chlapi v Stakčinskej Roztoke nasadili na hlavy sombrero a priviedli koňa. „A prečo nie?“ povedal si vtedajší starosta Juraj Pyteľ. Pri vstupe do obce pribudla strážna búdka s figurínou v klobúku a nápis „Vitajte v Mexiku“. Na konečnej autobusovej - Stakčinska Roztoka je koncová obec - stojí aj drevný Mexičan v životnej veľkosti. Návšteva môže byť nebezpečná, lebo tequila tu pijú z „findži“. Teda zo šálky s uškom. A symbolicky sa tu nenalieva. Olé!

Juraj Pyteľ s manželkou Nadeždou majú v stajni kobyľku Lauru. Na vzdialenejšie výlety radšej osedlávajú motorku. Svojich motorkárskych priateľov pozývajú aj do Polonín. Aj tento kraj je čoraz obľúbenejší - a toto leto, keď sa pre koronu tak veľmi necestovalo, návštevnosť trhala rekordy.

V maličkaj Stakčinskej Roztoke už privítali aj skutočných Mexičanov. Profesorku Sylviu Santillán Arroyo a jej syna Alejandra. „Brali sme ich ako našich,“ rozpráva Juraj. Veď u nás je pol dediny Sentivanovcov! Podobnosť mien Santillán a Sentivan nám prišla dostatočná. Hostia z Mexika zažili privítanie na koňoch pri colnici a potom im v kultúrnom dome udělili diplomy čestného

NOTA BENE

11 2020

Fenomén

17

Ukrajina v srdci

 Darina Kvetanová, Jana Čavojská Darina Kvetanová, Jana Čavojská, archív A. S.

Ukrajinci sú výraznou posilou na našom pracovnom trhu. Prichádzajú lekári, umelci, ale aj robotníci do fabrík. Mnohí sa nevyhnú zneužívaniu od zamestnávateľov.

Ukrajinskí doktori prichádzajú na Slovensko za uplatnením a pomáhajú nám vylepšiť nelichotivé štatistiky chýbajúcich zdravotníkov. Yan Mykyta je jedným z nich. Je chirurg v trnavskej nemocnici a do mesiaca tam odpracuje aj 250 hodín. Jeho manželka Natália si dodnes pamätá na ich svadobný deň. Ako neveste sa jej vtedy pri slávnostnom prípitku prihovril vážny doktor, učiteľ jej manžela. Povedal, že byť ženou chirurga je obeta, a preto bude potrebovať veľa trpezlivosti. Keď na ňu dnes príde slabá chvíľa a chceta by, aby manžel trávil viac času doma, znejú jej v mysli práve tieto slová.

POVOLANIE DOKTOR

Mal čosi po dvadsiatke, keď nastúpil na vlak, pobalený v dvoch igelitových taškách. Po slovensky rozumel, no jeho slovenčine už kolegovia rozumeli menej. Býval na internáte a na večeru si obvykle natrel dva rožky horčicou a unavený padol do postele.

Yan je dnes pevnou súčasťou kolektívu v trnavskej nemocnici, kde stihne od rána do tretej niekoľko operácií, porady s kolegami, konzultácie s pacient-

mi a šesťkrát do mesiaca ako bonus popoludňajšiu službu. V tie dni pracuje 24 hodín bez prestávky. „Človek si na to zvykne,“ hovorí. „Doktor musí vyhodnotiť podstatnejšie a menej podstatné prípady a rozdeliť si energiu. Pred pár dňami sme však celý deň operovali, do toho prišiel onkologický seminár a mamologická poradňa. O tretej popoludní som bol taký unavený, až sa mi zatvárali oči.“ Aké je teda rodinné fungovanie s doktorom, pýtam sa Natálie. „Ťažké. Vedenie domácnosti je kompletne v mojich rukách. Sama si dám úlohu, sama ju urobím a Yanko už len vidí výsledok.“

Aj dokončenie rekonštrukcie nového bytu Mykytovcov manažovala sama. Na jej pleciah boli majstri, účty, trojročné dieťa a k tomu práca na čiastočný úväzok. „Yanko v tom čase pracoval každý deň na medzinárodnej štúdiu nového lieku. Z práce si to namieril rovno za počítač a zostal pri ňom do večera.“

ŤAŽKÉ ROZHODNUTIE

Obaja manželia sa narodili a vyrastali pri slovensko-ukrajinských hraniciach v mestečku Veľké Berezné. Poznali sa zo školy a ich cesty sa prepojili v kres-

ťanskej komunite. „S kamarátmi sme si chceli urobiť prijímanie, a tak sme prišli do kostola. Natália tam vtedy už bola zabehnutá stálica,“ spomína Yan.

V malom meste vie každý o každom všetko, preto sa poznali aj ich rodičia. Navyše, Yan pochádzal z doktorskej rodiny. Otec bol chirurg, mama riaditeľka polikliniky. Jediný syn mal popri zaneprázdnených rodičoch toľko slobody, že jeho výchovu prevzali susedia a kamaráti. Nachytil od nich veľmi svojškú slovnú zásobu. „Moja mama si dodnes spomína na to, ako prechádzala okolo domu Yankových rodičov. Mohol mať asi šesť, sedem rokov, obštával pri bráne, a keď sa ho niekto čosi opýtal, veľmi škaredo mu vynadal,“ smeje sa Natália. „Vyrastal som na ulici. Otca som do šestnástich rokov takmer nevidel. Keď som vstával do školy, už bol v práci, a keď som išiel spať, ešte nebol doma.“ Napriek tomu sa aj on sám napokon rozhodol pre toto povolanie.

Natália prišla na Slovensko v roku 2008, týždeň po svadbe. Priateľom oznámila, že odchádza za manželom, v práci na úrade dala výpoveď a zbalila si kufre. Otec sa s jej odchodom neve-

občianstva. „Či stále udržiavame tradície Mexika? Veď teraz, cez koronu, sa nemôžeme ani len stretnúť,“ konštatuje bývalý dlhoročný starosta svojráznej malej obce.

O pár kilometrov ďalej je Topoľa. Tu vsadili na staré remeslá. Jaroslav Lechan, pôvodným povoláním automechanik, začal objavovať zabudnuté zručnosti svojich predkov. V Topoli sa narodil, osud ho však zavial do mesta. Dnes s manželkou Ivanou žijú na striedačku v Snine a v rodnej dedine, a založili občianske združenie Košiar. „Ako ohradu pre remeslá v našej doline,“ spresňuje Jaroslav. „Remeslá boli v minulosti všade. Stále bolo niečo treba. Šindle, korytá, hrnčiarske výrobky. Ľudia si remeslá a hospodárstva vážili.“ Potom sa tradičné remeslá postupne vytrácali. Až kým neprišiel Jaroslav. Najprv v strede dediny postavil hlinenú pec na chlieb. Vedľa druhú na keramiky. Hlinené nádoby najprv ručne vytáča na hrnčiarskom kruhu. Pustil sa aj do výroby tradičných slamených striech. Sám si na ne pestuje starú odrodu pšenice, takzvanú kribicu. V minulosti hlavnú obilninu tohto kraja. Kúpil trojizbovú zrubovú drevenicu, rozobral ju a doviezol na svoj pozemok vedľa pece. Tradičný drevený dom tu bude stáť na viditeľnom mieste.

Ukázalo sa, že remeslá sú dobrý ťah. Toto leto spojil spoločný projekt Objavte Poloniny remeselníkov po celej doline.

O tento zážitkový produkt je veľký záujem. Rovnako ako o prírodnú turistiku v horách na severovýchode Slovenska. „Je jednoduchšie kúpiť si šálku v obchode ako stavať pec, pripravovať hlinu, modelovať a vypalovať. Ale k tomu, čo si človek vyrobí sám, má úplne iný vzťah,“ uzatvára Jaroslav.

VIBRUJÚ MI GÉNY

Mária Radváková roky pracovala v zahraničí na humanitárnych a rozvojových projektoch. Všade si so sebou v srdci niesla Oľšinkov. Ako bájne miesto svojho detstva, spomienok, príbehov, ktoré jej tam rozprávali starí rodičia... Keď sa po rokoch vrátila do Humenného, vrátila sa aj do Oľšinkova. Slovensko-ukrajinsko-rusínskej dediny s dvadsiatkou stálych obyvateľov. Začala sa starať o dom po starých rodičoch a jablkový sad.

Nie je jediná. Vrátili sa aj iní, ktorých rodiny z Oľšinkova pochádzajú. Pár domov kúpili chatári. „Na rozdiel od chatárov pre nás, čo tu máme korene, v slovenčine ani neexistuje pomenovanie. Sme potomkovia geneticky prepojení s obcou?“ pýta sa Mária.

Rozvojom malých obcí sa zaoberá aj profesionálne, nedávno školila starostov cez projekt Akadémie dobrej samosprávy, ktorý realizuje ministerstvo vnútra

a organizácia PDCS. Je za prírodný turizmus a tradíciám blízky rozvoj, aj jej sa však ťažko hľadá recept na navrátenie života do malých obcí. Akurát si je istá tým, že nevyumrú. „Momentálne čoraz viac ľudí objavuje čaro vidieka. Nemyslím si, že nejaká obec zahynie. Neodídu všetci obyvatelia a chatári pribúdajú.“ Ona sama z koncovej dediny pracuje v spojení s celým svetom cez internet. Aj to sa stáva trendom. „Viem, čo je to zbierať jablká zo zeme v sade. Vždy sa až rozklepem: Veď to tam dedo zasadil! Všade okolo cítim gény našej rodiny.“

Mária chápe, že v dedinách ako Oľšinkov môže novým obyvateľom chýbať obchod, krčma, remeselníci či iné služby. Zároveň má dnes skoro každý mladý auto a vie si zabezpečiť, čo potrebuje. Horšie sú na tom starí ľudia. Riešenie vidí skôr v dorovnaní platov starostov, prípadne v ich sprofesionalizovaní, aby mohol šikovný človek riadiť aj dve - tri malé obce a vyskladal si tak plný úväzok. „Vela ľudí hovorí o zlučovaní obcí ako o riešení. Ale nikto sa nepýta, čo to urobí s komunitou ľudí. Akú budú mať potom identitu?“

- 1 (str. 16) Mária Radváková v Oľšinkove.
- 2 (str. 16) Marcel Antal pred hlinenou omietkou.
- 3 (str. 16) Na Slovensku je 36 obcí do 50 obyvateľov.
- 4 (str. 16) Juraj Pytel ako Mexičan.
- 5 (str. 16) Jaroslav Lechan s manželkou Ivanou.
- 6 Malé obce sú plné opustených domov.

NOTA BENE
11 2020
Problém

19

NOTA BENE
11 2020
Fenómén

18

NOTA BENE
11 2020
Problém

20

del zmieriť do poslednej chvíle. Aj pre ňu samotnú to bolo ťažké rozhodnutie. Ako cudzinka si tu rok nemohla hľadať prácu. „Učila som sa slovenčinu a prihlásila som sa aj na intenzívny kurz angličtiny.“ Rok ubehol rýchlo a Natálii sa podarilo zamestnať v medzinárodnej spoločnosti. Rodina sa rozrástla o dcérku Viktóriu. Pre Mykytovcov sa Trnava stala definitívne novým domovom. Keďže nikdy nevyhľadávali ukrajinskú komunitu, majú dnes veľa slovenských kamarátov. Začleniť sa a fungovať vo svojom okolí je podľa Yana to najlepšie, čo mohli urobiť. „Sú ľudia, ktorí žijú hlavne medzi svojimi krajanmi. Po rokoch však zistia, že neovládajú jazyk, že im to nefunguje v práci, lebo sa nemajú s kým porozprávať.“

Mykytovci si Slovensko obľúbili, a to najmä jeho hornaté časti. Ich záľubou je turistika, ku ktorej vedú aj dcérku Viky. Tá vidí vo svojom otcovi veľký vzor. Často sa rozprávajú o horolezcoch a malá turistka sa už teraz chystá na Kriváň a Gerlach.

ROZPADNUTÉ RODINY

Rodnú krajinu si Mykytovci pripomínajú najradšej v kuchyni. Natália varí jedlá, ktoré pozná od svojej babky. Aj Vianoce sa v ich byte nesú v duchu menu z Veľkého Berezného. „Máme niekoľko

druhov rýb a kašu z bielej fazule, kapustnicu by ste u nás márne hľadali. S kapustou však podávam pirohy, ktoré sú v tento deň hlavným menu.“ A čo je podobné so slovenskými vianočnými zvykmi? Určite opekance, ktoré na východe volajú bobalky. Na Ukrajine prežili manželia významnú časť života a zostali tam ich blízki. Napríklad Natáliina mama. „Často na ňu myslím, pretože už nebude mladnúť. Navyše, v týchto dňoch nás nemôže ani navštíviť. S Viky jej preto každý večer aspoň zavoláme.“ S rodinou a s kamarátmi sú v kontakte a zaujímajú sa o to, ako sa situácia na Ukrajine vyvíja. Sesternica Natálie pôsobila ako vojačka z povolania vo vojnovnej zóne a stále je to tam zlé. Navyše ľudí trápia ekonomické problémy. Kto môže, odíde. „Mnohé rodiny sa rozpadajú preto, že muži pracujú v zahraničných závodoch, aby mohli deťom doniesť peniaze a zaplatiť im vzdelanie. Niežeby chceli odísť, no nemajú na výber. V tej krajine je mnoho šikovných ľudí, ktorí ani zďaleka nedostanú také ocenenie, ako by si zaslúžili,“ dodáva Natália.

VARENIE - UMENIE

Nataliia Baran a Sergii Gavrylko sú muzikanti, ona hrá na husle a on na lesný roh. Ako záľubu si v Košiciach otvorili polievkareň Soupculture. „Alebo je to naopak?“ smeje sa Nataliia. „Ja totiž

veľmi rada varím. Svojím spôsobom je to pre mňa tiež umenie. Chceli sme nejakú gastro prevádzku. Bolo ťažké vymyslieť niečo originálne, čo by sa presadilo v tvrdej konkurencii. Potom sme na Ukrajine našli franšizu Soupculture. Vtedy len začínala, mala pobočky v Kyjeve a vo Varšave. Dali nám absolútnu slobodu vo vymýšľaní receptov. Teraz všetky pobočky varia naše recepty.“

Nataliia a Sergii pochádzajú z mesta Ternopil na Ukrajine. Obaja vyštudovali konzervatórium a potom umeleckú akadémiu. Veľmi túžili hrať v orchestri. Spolu. Keď sa dozvedeli o konkurze v košickom divadle, prihlásili sa. A obaja získali miesto. Na Slovensko sa za svojou spoločnou láskou – umením – prisťahovali pred siedmimi rokmi. A pred ôsmimi mesiacmi sa im narodil synček Marko.

V malom bistre to krásne rozvoníva. Všetky polievky sú vegetariánske alebo vegánske. Ponúkajú okrem nich aj vegánske dezerty. Zvláštnosťou polievkarne je, že polievku podávajú v jedlých chlebových kornútkoch. Ponúkajú niekoľko druhov, napríklad celozrnný, kurkumový, olivový, špenátový, so sušenými paradajkami, a aj bezlepkovú verziu pre celiatikov. Pečú ich v patentovanom stroji. Každý jeden je čerstvý pre svojho zákazníka.

Nataliine recepty nemajú nič spoločné s tradičnou ukrajinskou kuchyňou. „Krémové polievky nemáme. Kým som neprišla na Slovensko, ani som nevedela, že existujú. Snažíme sa variť bez zbytočných alergénov.“

MUSÍME PREŽIŤ

Pandémia koronavírusu divadlo zatvorila. Od jari odohral orchester jeden koncert pod holým nebom a dve predstavenia. Polievkareň, naopak, zažila najsilnejšie leto. Možno preto, že ľudia nešli na dovolenky, ale zostali doma. Zatvorené bolo iba týždeň, v marci, keď ešte nikto nevedel, aké pravidlá dodržiavať. Potom spustili predaj cez okienko, a keď Sergii nemohol pracovať v divadle a mohol prevziať úlohu kuriéra, aj donáškovú službu. Počas pandémie dokonca otvorili dve nové pobočky, v Prešove a Banskej Bystrici.

Nataliia miluje aj svoju prácu v divadle. „Teraz viem, že musím byť na materskej. Sme tu sami a nemáme s kým nechať dieťa. Ale už mi hranie veľmi chýba. Púšťam si doma opery na YouTube a tečú mi pritom slzy, tak veľmi by som chcela hrať.“ Nechce predpovedať, či na Slovensku zostanú už navždy, lebo život je nevyspytateľný. Ale sú tu spokojní a šťastní. Tak prečo nie? Z Ukrajiny jej okrem čierneho chlebička a morských rias chýba hlavne rodina. Cez leto sa im podarilo stretnúť v Chorvátsku. Kým nebola pandémia, rodičia cestovali do Košíc pravidelne. Mladým priniesli pocit domova a oni im ukazovali Slovensko.

V útulnej polievkarni sedíme s Nataliou dva dni pred opätovným zatvorením reštaurácií a kaviarní. Čo bude so Soupculture? „Prežijeme to,“ verí Nataliia. „Musíme to prežiť pre ľudí, ktorí nás potrebujú. Nebude to ľahké, lebo bude zima, zlé počasie. Ale máme štyroch zamestnancov. Každý z nich je pre nás dôležitý. Priniesol prevádzke niečo svoje. Sú to zlatí ľudia a urobíme všetko preto, aby mali prácu.“

1 (str. 19) Mnohé ukrajinské rodiny sa rozpadajú, lebo muž odchádza pracovať do zahraničia a žena zostane doma s deťmi. Mykytovci našli šťastie v Trnave. Spolu.
2 Nataliia, Sergei a malý Marko v prevádzke Soupculture.

Sme spolu

Anna Shvachka prišla na Slovensko v roku, keď sa na Ukrajine začal ozbrojený konflikt. Jej manžel tu získal prácu a ona sa venovala charitatívnej činnosti. S ďalšími dobrovoľníkmi začali podporovať ľudí postihnutých vojnou, nemocnice a detské domovy na Ukrajine. O rok na to založili občianske združenie Sme spolu. Anna pochádza z Krymu, kam sa nemôže vrátiť. Jej domovom sa tak stalo Slovensko. V týchto dňoch ju poriadne zamestnáva štúdium práva na univerzite v Chicagu. Snaží sa získať magisterský titul, i keď na Ukrajine vyštudovala v tomto odbore tretí stupeň, kandidátku vied, a pracovala pre tamojšiu akadémiu vied. Pre pandémiu študuje tento rok dištančne, čo jej vyhovuje, pretože nemusí s dvoma synmi cestovať zo Šamorína cez polovicu zemegule. Ešte väčšiu vzdialenosť však obvykle prekonávajú za manželom, ktorý je pôvodcom z Brazílie a po Slovensku našiel uplatnenie vo Východnom Timore v juhovýchodnej Ázii.

Skupina dobrovoľníkov okolo Anny Shvachky dokázala distribuovať rodinám presídlencom do rôznych častí Ukrajiny približne 20 ton nepotravinovej humanitarnej pomoci. Dobrovoľníci z OZ Sme spolu organizujú podujatia, na ktorých môže verejnosť prispieť dobrovoľným príspevkom.

Z východnej Ukrajiny stále utekajú ľudia, ktorí prišli pre vojnu o všetko. Mnohí z nich žijú aj na Slovensku. „Prichádzajú s vierou v lepší život, často ich však zneužívajú pracovné agentúry. Doma im predostnú

výhodné podmienky, napokon však vyjde najavo, že pre nich nevybavili ani len potvrdenie o pobyte.“ Ľudia, ktorí dorovnávajú našu pracovnú silu vo veľkých podnikoch, často nie sú integrovaní do spoločnosti. Mnohé firmy ich len naložia do autobusov a prevážajú z miesta ubytovania do závodu. Niektorí nemajú ani mobilný telefón, slovenské číslo či účet v banke. „Snažíme sa im vysvetliť, aké práva, možnosti a zodpovednosť majú na Slovensku.“

Koľko Ukrajincov u nás momentálne žije a pracuje? Nájst odpoveď na túto otázku je podľa Anny Shvachky veľmi vhodné, pretože ju nik nevie zodpovedať presne. „Posledná štatistika z roku 2019 ukázala, že na Slovensku má platný pobyt asi 40-tisíc Ukrajincov. Je nás tu však podstatne viac. Do štatistiky totiž nezaráтали ľudí, ktorí dostali slovenské občianstvo, ani ľudí, ktorí sa narodili na Slovensku, ale pôvod majú ukrajinský. No a napokon v nej nie sú zaradení ani ľudia, ktorí tu nemajú oficiálny pobyt, no napriek tomu tu žijú.“ Veľmi nepresný údaj vyplynul z posledného oficiálneho sčítania obyvateľstva z roku 2011. Podľa neho sa k ukrajinskej národnosti na Slovensku prihlásilo niečo cez 7 000 ľudí. Úrady s ním stále často narábajú.

Anna Shvachka sa chce momentálne venovať práci s Ukrajincami, ktorí sa k nám dostanú cez pracovné agentúry, no o Slovensku toho veľa nevedia.

NOTA BENE
11 2020
Problém

21

NOTA BENE

11 2020

Fenoméni

22

Umenie z východu

Petra Nagyová Jana Čavojská, Marek Jančúch

Karavan, ktorý približuje, aké ťažké je uniknúť z chudoby, či pohľad na mestá cez ružový rám. Dvaja mladí umelci vymýšľajú kreatívne projekty vo verejnom priestore.

Na strednej škole bol štvorkár, leďva prechádzal z ročníka do ročníka. Jedna z mála vecí, ktorá ho v tej dobe tešila a dávala mu zmysel, bola tá, že s partiou pankáčov každú nedeľu varili a rozdávali teplú polievku ľuďom bez domova. Košičana Igora Kupca priviedla k tvorbe úzkosť. Na počudovanie jeho učiteľov sa mu podarilo dostať na Karlovu Univerzitu v Prahe, kde popri škole pokračoval v podobných aktivitách. Pracoval s rómskou komunitou a v azylovom dome pre HIV pozitívnych. „Ako študent nemôžete meniť svet k lepšiemu peniazmi ani mocou, ale môžete ho meniť tým, že niekomu alebo niečomu venujete svoj čas,“ hovorí.

V treťom ročníku na vysokej škole sa niečo zlomilo. Počas učenia sa na štát-nice dostal Igor panický atak a spustila sa u neho úzkostná porucha. „Bolo to náročné obdobie. Na druhej strane naštartovalo moju kreativitu. Viedol som si denník, veľa som kreslil a písal.“ Trvalo takmer tri roky, kým úzkosť a panika odzneli. Chuť tvoriť však našťastie ostala. Odvtedy vytvoril veľa zaujímavých projektov, ktorými reflektuje svet okolo seba.

Jedným z nich je Typografia duševných porúch, v ktorej reflektoval aj svoju osobnú skúsenosť. „Pomocou minimalistickej typografie som zachytil podstatu osemnástich duševných

porúch a problémov, ktorými ľudia trpia. Slovo Parkinson bolo roztrásené, v Alzheimerovi som jedno písmeno zabudol, anorexia bola zasa tenulinká a strácala sa,“ opisuje Igor Kupec, ktorého prácu si všimli aj v zahraničí. „Jeden deň mi napísali zo španielskeho denníka, v ďalší sa mi ozvali z amerického medicínskeho webu, potom so mnou chcel študent z Južnej Ameriky konzultovať svoju diplomovú prácu.“

Z úzkosti

Nedávno dokončil projekt Únik 9 pre košickú organizáciu ETP Slovensko. „V pojazdnom karavane sme vytvorili

Escape Room, ktorá simuluje podmienky ľudí žijúcich v generáčnej chudobe. Mnohí ľudia na Luníku a vo vylúčených osadách bojujú s dlhmi, neznalosťou jazyka, predsudkami a odmietaním väčšinovej spoločnosti. Karavan bude od budúceho roka chodiť z mesta do mesta a každý si v ňom bude môcť vyskúšať, čo takýto život zahrňa.“

Karavan má dve miestnosti a zmestia sa doň štyria ľudia. Cez rôzne úlohy sa majú dostať von z chudoby. „Trvá to asi štyridsať minút. Stretávajú sa s rôznymi nástrahami, podobne ako ľudia žijúci v chudobe. Prvá miestnosť je zariadená pieckou a jednoduchým nábytkom, pripomína chatrč. Hráč v nej stretáva napríklad úžerníka a čelí ďalším náročným úlohám, napríklad musí získať prácu, kým sa mu konečne podarí dostať k vysnívanému bývaniu. Náročné je práve to, že hráč sa často stretáva s odmietnutím, rovnako ako ľudia z okrajových komunit,“ vysvetľuje Igor Kupec.

Hravé umenie

Druhá miestnosť karavanu simuluje bývanie v meste. „Pri jej zariadení nám pomáhali deti a mladí ľudia z Luníka 9. Vyskladali svoju predstavu o bývaní. Pomáhali aj s prekladmi textov do rómčiny,“ hovorí Igor Kupec, ktorý okrem názvu projektu pripravoval aj obsah úloh. Námet vznikol na Hackatone spoluprácou organizácie ETP Slovensko a agentúry Diorama. Exteriér karavanu zasa maľoval umelec Samuel Velebný. V lete karavan prvýkrát otestovali. Reakcie ľudí sú pozitívne. Hráči na tému chudoby ešte dlho živo diskutujú a je na nich vidieť, ako ju skutočne prežívali.

Najzaujímavejšia výzva bola prepojiť hernú a zábavnú funkciu so vzdelávacím aspektom. „Naším cieľom bolo predovšetkým ukázať, že zmena života nie je pre ľudí žijúcich v chudobe len otázkou rozhodnutia. Bojujú s mnohými problémami, sú previazaní rôznymi vzťahmi a na uskutočnenie zmeny potrebujú často pomoc zvonku.“

Igor Kupec má zo všetkého najradšej angažované umenie – sociálny street art. V projekte Bubliny reflektoval uzavretú slovenskú povahu a tichú anonymitu v mestách. „Ľudia čakajúci na niektorých košických zastávkach MHD sa zrazu mohli ocitnúť v konverzácii s ďalším človekom. Nad hlavami mali nainštalované

komixové diskusné bubliny ako: Dnes robím dobré skutky zdarma. Prijímam pozvanie na rande. Prisuňte sa, nech je nám teplejšie,“ opisuje. Na miesto, kde kedysi stál bankomat, zasa nainštaloval spovednicu. „Chcel som vytvoriť akési instantné duchovné miesto.“ Zatopený podchod, o ktorý sa samospráva nestarala celých dvadsať rokov, premenil na oázu plnú zvierat, ktoré sa tam chcú napiť. Na smetné koše zas napísal, čo by do nich ľudia mali naozaj vyhodiť. Napríklad cynizmus, skepsu a pretváрку.

Preskúša nás

Obdobie pandémie tvorbu Igora Kupca nijakým spôsobom neovplyvnilo. Korona mu však značne zasiahla do projektu Local Nomad, ktorý vymyslel so svojím kamarátom, archeológom Rišom Olhavom. Zahraníčným turistom a študentom ponúkajú jednodňové výlety po východnom Slovensku. Ide najmä o návštevu hradov, jaskýň, výlety do prírody a historických miest či vinohradov. Tento rok však turistov prišlo málo a Local Nomad na chvíľu hibernuje.

„Keď trávite veľa času s cudzincami, začnete vnímať vlastnú krajinu, zvyky a mentalitu inak. Občas sa totiž pozriete sami na seba očami zahraničného turistu,“ hovorí Igor Kupec, ktorého baví sledovať, ako na pandémiu reagujú rôzne národy a ako sa v tom zrkadlia ich črty. „My Slováci sme sa aspoň počas prvej vlny zachovali obozretne. Ako vždy v histórii. Keď sa na horizonte objaví nepriateľ, či už v podobe Turka so zahnutou šablou, nemeckého tanku alebo nebezpečného vírusu, stiahneme sa do hôr, lesov, zámkov, hradov alebo do bytov a situáciu prečkáme. Nie sme národ, ktorý vymyslí liek, ale prežiť prežijeme.“

Igor Kupec si myslí, že pred sebou ešte máme mnohé výzvy. Tou najväčšou je najst víziu, ktorá našu krajinu bude spájať. „Aby sme znovuobjavili slovo my – niečo, na čom sa zhodne Košičan s Bratislavčanom, liberál s konzervatívcem, bohatý s chudobným, gádzo s Rómom. Mohli by sme začať tým, že svoj čas a energiu nebudeme investovať do vymýšľania si slávnej minulosti, ale do budovania úspešnej budúcnosti. Pretože slovo my znamená aj to, že pre ostatných som ochotný niečo obetovať a že svet, ktorý chcem zlepšovať, sa nekončí pri bráničke môjho dvora,“ vraví Košičan, ktorý miluje literatúru a niekedy píše

aforizmy. „Priviedol ma k nim môj otec, ktorý vyrástol na dedine a počas varenia guláša nám deťom recitoval verše od Appolinaira. Popri práci technického inšpektora stíhal písať aforizmy. Je v nich výborný a pre mňa je inšpiráciou.“

Cez ružové okuliare

Juraj Horňák (28) miluje slobodu a hravosť. Narodil sa v Poprade a po strednej škole stíhal vyskúšať život v Brne, Dánsku, Berlíne i Stuttgarte. Popri škole rozbehol projekt s náučnými hrami Lebo Mäved. Hravosť a slobodu vkladá aj do svojich experimentálnych nápadov vo verejnom priestore. Zbudnutým miestam vdychuje život tým, že do nich náhodne vtáhuje ľudí.

Ako tínedžerovi mu učaroval svet graffiti a streetartu. Po strednej škole odišiel do Brna a na päť rokov sa oddal štúdiu architektúry. Vďaka stážam pobehal rôzne európske mestá a zisťoval, čo ho vo svete architektúry fascinuje. Až sa nakoniec rozhodol dokončiť školu na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave projektom MestoCity. „Bežný človek má veľmi malý dosah na tvorbu verejného priestoru. Obyčajne nám ho vždy niekto vytvorí a my ho iba obývame. Práve to sa snažím zmeniť,“ hovorí Juraj Horňák.

Mladý aktivista a umelec vymyslel ružový rám, ktorý slúži ako participačný nástroj na prácu vo verejnom priestore. „Pozostával z jednoduchej pozvárankej konštrukcie historického dreveného rámu a priesvitného plexiskla. Navštevoval som s ním rôzne zanedbané a zabudnuté miesta Bratislavy. Fascinovalo ma, koľko ich je, dokonca aj v centre alebo vedľa nového luxusného areálu.“ Zastavoval okoloidúcich, aby sa skúsili pozrieť cez jeho magický rám, akoby sa pozerali cez ružové okuliare. „Pýtal som sa ich, čo pre nich dané miesto znamená. Chcel som ich inšpirovať k predstavivosti, čo by tam mohlo byť. Ak niekto opísal veľkú vežu s dlhou šmýkačkou, jednoducho sme to spolu nakreslili. Návrhy som vizualizoval a zaradil ich do knižnice nápadov.“

Hoci pribúdajú ľudia, ktorí sa snažia pracovať s verejným priestorom, stále sme v tom na Slovensku v začiatkoch. V takom Berlíne ľudia žijú vo verejnom priestore oveľa viac. „Býval som tam v známej imigrantskej časti,

NOTA BENE

11 2020

Fenoméni

23

NOTA BENE
11 2020
Fenómén

24

plnej ľudí všetkých národností a významí, a cítil som sa oveľa bezpečnejšie než v noci na Obchodnej ulici v Bratislave, keď tam takmer nikto nie je. Keď sa toho deje na ulici veľa, vytvára sa tým bezpečnejšie miesto pre ľudí.“

Vykosené miesta

Po skončení školy sa Juraj Horňák prihlásil na rezidenčný projekt do Novej synagógy v Žiline. „V Žiline som našiel pár zaujímavých džunglovitých a trávnatých plôch. Požičal som si teda kosačku a vždy som na vybranom mieste vykosil nejaký vzor. Skúmal som, či si to mesto, majiteľ pozemku, alebo niekto z okoloidúcich všimne, či im to bude vadiť, alebo sa im to naopak zapáči.“ Následne na vykosených opustených miestach organizoval obedy pre okoloidúcich a známych. Chcel sa s nimi pritom porozprávať o ich spomienkach na dané miesto. Skúmal aj tenkú hranicu medzi legálnym a nelegálnym, keďže vybavovanie povolení niekedy trvá príliš dlho. „Napokon, nijakým spôsobom neničím verejný priestor. Je to iba tráva, ktorá dorastie.“ Raz ho na jednom pozemku „načapal“ majiteľ. Juraj mal už pokosenú polovicu a muž ho poslal preč. „Dopadlo to však tak, že mi časom dovolil pokosiť druhú polovicu a ešte som tam mohol zorganizovať aj obed pre ľudí,“ smeje sa aktivista.

Po žilinskej rezidencii sa presunul ďalej na východ Slovenska. V Košiciach začal novú etapu svojho projektu Mesto-City. Skúsenosť s mapovaním verejného priestoru cez ružový rám v Bratislave a obrazce v Žiline sa rozhodol spojiť a obohatiť o artefakt nákupného košíka. „Keďže ružový rám je ťažký na chodenie po meste, vymýšľal som, ako by som ho mohol nosiť. Rozhodol som sa pre nákupný vozík. To ma inšpirovalo k návrhu viacerých vylepšení, ktoré vozíku pridajú určitú funkciu. Napríklad funkciu kresliaceho nástroja. Keď doňho nasypem sypký materiál, môžem ním kresliť po zemi.“

Juraj Horňák si všimol, že v metropole východného Slovenska sa nachádza veľa zabudnutých plôch. „S vozíkom som na ne kreslil cukrom. Vyčítali mi, že plytvám jedlom, ale my všetci v podstate plytváme verejným priestorom. Navyše cukor nie je pre prírodu agresívny.“ Aktivista popri tom sledoval, koľko času trvá, až jeho kresba zmizne. Keď vonku nepršalo, udržala sa aj týždeň. Inokedy prišla veľká búrka a zmizla hneď.

„Raz som natrafil na staré popraskané ihrisko. Tvary v ňom som niekoľkokrát obkreslil. Chcel som zvizualizovať, ako sa zmenšuje a ako si ho príroda pomaly berie naspäť. Tak to dopadne s každým priestorom, ak ho nebude-

me využívať. Vedľa bolo ďalšie ihrisko, ktoré už bolo doslova zjedené,“ hovorí. Cieľom jeho aktivít je, aby si ľudia viac uvedomovali priestor a prostredie okolo seba a vytvorili si k svojmu mestu silnejší vzťah. „Aby viac reagovali na developerské zmeny, a ak sa im niečo nepáči, dokázali to formou petícií alebo iniciatív meniť. V Berlíne sú ľudia veľmi citliví na zmeny a vedia pohotovo reagovať. Na Slovensku sa bežne stáva, že sa o niečom rozhodne a väčšinou reagujeme neskoro alebo vôbec. Podpíšu sa zmluvy, zruší sa zelený park a namiesto neho sa postaví obchodné centrum.“

Ako mandala

Svoj košíčkový projekt stihol Juraj Horňák dokončiť v čase, keď vrcholí druhá vlna koronavírusovej pandémie. Počas košíčkej Bielej noci predstavil svetelnú a kreslenú inštaláciu v Galérii Alfa v Kulturparku. „Ľudia si v tmevom priestore galérie mohli kresliť na zem UV granulátom a ich obrazce sa projektovali na steny. Každý sa mohol zapojiť do tvorby kontinuálneho obrazu, ktorý po štyroch hodinách zmizol ako budhistická mandala.“ Poukázal tým na pomínutelnosť, ktorá je nám v životoch vlastná. Zároveň ponúkol návštevníkom priestor pohrať sa s fantáziou a navzájom sa ľudsky prepájať. „Dnes málokto kreslí. Ľudia si myslia, že to nevedia alebo že je to iba pre umelcov ako cyklistika pre Petra Sagana. Ako deti sme však tvorili všetci. Ak som inšpiroval aspoň jedného alebo dvoch ľudí k tomu, že doma začnú tvoriť, tak to je úspech.“

Protikoronové opatrenia síce zavreli všetky galérie a kaviarne, ale Juraj to v závere košíčkej rezidencie nevzdal. Navštívil jedno z nákupných centier a pôvodný ružový rám na vozíku použil ako dosku na kreslenie a maľovanie. „Vonku bolo práve zlé počasie, a keďže všetko ostatné je zavreté, tak sme sa s kolegom Filipom Fričom rozhodli, že pôjdeme kresliť a maľovať tam.“ Projekt si všimli v zahraničí a inšpirovali sa ním v Hongkongu či v Turecku. A čo v korona čase? „Pracujem na vytvorení interaktívnej mapy Košíc, kde si ľudia budú môcť kliknúť na jednotlivé miesta a uvidia, čo sa tam dialo. Podobná vznikne aj pre Bratislavu.“

1 Igor Kupec (vľavo) pred únikovým karavanom.
2 Juraj Horňák a jeho ružový rám.

NOTA BENE
11 2020
Téma

25

Najprv bývanie

Jana Čavojská, Gréta Čandová

Nadácia Dedo ponúkne v Košiciach rodinám v núdzi šestnásť bytov podľa princípu housing first.

Dvadsaťročný Roman bez váhania vypára stehy, ktoré mu nevyšli úplne rovno, a prišije nášivku s logom Dorka bags ešte raz. V krajčírskych dielni v Dorke – centre pre obnovu rodiny v Košiciach sa sústreďí na šijací stroj a odreaguje sa od každodenných problémov. V Dorke je sto miest pre ubytovanie rodín v núdzi a odchovancov detských domovov. K tým druhým patrí aj Roman. Krajčírka dielňa umožňuje jemu aj komukoľvek z obyvateľov trochu sa odreagovať a zarobiť si pár drobných. Tu totiž vznikajú výrobky značky Dorka bags. Tašky a batôžky, šité z nepotrebných bannerov. Každá je originál, nenájdete dve rovnaké. Šije ich ako súčasť svojich projektov nezisková organizácia Dorka.

TAŠKY S PRÍBEHOM

Dorka je jedno z mála zariadení, kde ubytujú rodinu v kríze celú poko-

pe. Obvykle sa rodina bez strechy nad hlavou musí rozdeliť. Muž ide do útulku alebo nocľahárne a žena s deťmi do krízového ubytovania. V Dorke môžu zostať spolu. Škoda, že takýchto zariadení nie je viac. V súčasnej bytovej kríze ich treba ako soľ. Okrem rodín nachádzajú v Dorke nový domov aj mladí dospelí, odchovanci detských domovov. „Keď sme na jar robili terénnu zdravotnú službu v košíčkových útulkoch, často sme tam stretávali veľmi mladých ľudí z domovov,“ hovorí Martina Dulebová, ktorá má projekt Dorka bags na starosti. „Na východe Slovenska je viac detských domovov a sú aj väčšie ako vo zvyšku krajiny. Pre ich odchovancov je náročné zabezpečiť si komerčné bývanie.“

Presne ako Roman. V domove býval od narodenia. Dvaja jeho starší súrodenci zostali v rodine. Keď ho

rodičia prišli prvýkrát navštíviť do detského domova, skrýval sa za vychovateľku a kričal, že tá pani nie je jeho mama. „Potom sme nejaký čas neboli v kontakte. Ale prišlo nejaké nariadenie, podľa ktorého som sa mal stretávať s rodičmi. Tak som ich začal navštevovať. Stretol som bratrancov a sesternice. Doteraz k nim chodím. Pomáhajú mi, keď ťaháme, tak ťaháme za jedno lano. Rodičom začínam pomaly odpúšťať. Možno Boh nechcel, aby som býval s nimi. V detskom domove som dostal normálnu výchovu. Ukázali mi veľa dobrých vecí.“ Teraz študuje sociálnu prácu na strednej škole. V budúcnosti by chcel pracovať s rodinami v kríze.

Pre mnohých klientov Dorky je náročné nájsť si bežnú prácu. „Napríklad osamelé matky s malými deťmi, ktoré nemajú pomoc rodiny, nemôžu pra-

covať osem - dvanásť hodín denne," spresňuje Martina Dulebová. „Prišlo nám ako skvelý nápad prepojiť kreatívnu myšlienku s pomocou takýmto mamám. Môžu sa naučiť niečo nové aj si trochu zarobiť. Pre mladých dospelých z detských domovov môže byť zložitá vydržať v pracovnom procese. My s nimi máme trpezlivosť. Postupne si zvykajú na každodenné zamestnanie. Keď dostaneme zákazku, každý vie, koľko má toho ušit a dokedy. Do dielne prichádza, keď mu to vyhovuje. Napríklad keď sú deti v škôlke alebo keď už spia.“

ODLOŽENÝ VÝSKUM

Dorka centrum je jednou z organizácií pod košíčkou Nadáciou Dedo. Tá vznikla v roku 1997. Jej projekty sa zaoberajú hlavne pomocou ľuďom

v bytovej kríze. Snaží sa prinášať inovatívne riešenia. V Košiciach je to aktuálne projekt housing first. Nadácia má k dispozícii šesť bytov na prenájom rodinám v kríze. Mesto jej dalo do prenájmu ďalších desať. Práve ich rekonštruujú. Noví obyvatelia by sa do nich mali sťahovať koncom roka.

Alena Vachnová, ktorá projekt housing first vedie, videla tento prístup plne aplikovaný v Bostone v USA. „Mesto vybudovalo integrovaný systém, združujúci organizácie, ktoré sa venujú téme bezdomovectva a bývania. Dáva dokopy kapacity bývania a podporné sociálne služby s ľuďmi, ktorí sú v bytovej núdzi. Každý rok robí sčítanie ľudí bez domova. Zisťuje, koľko ľudí je v bytovej núdzi a na miere im šije nástroje bývania a podpory.

Každoročne sa sústreďí na konkrétnu cieľovú skupinu. Už to boli veteráni a ľudia dlhodobo na ulici. Teraz sú to mladí dospelí. Mesto má vlastné byty, ale snaží sa získať do nájmu aj byty od súkromných vlastníkov.“

Housing first je založený na princípe, že bezpečné ubytovanie je prvým predpokladom na to, aby si človek riešil ďalšie životné problémy. V Nadácii Dedo chcú dať rodinám strechu nad hlavou a tak zažehnať tú najhoršiu krízu. Potom budú môcť riešiť zdravotné problémy, školu pre deti či hľadanie zamestnania. Každá rodina dostane podporu tímu ľudí - sociálnej pracovníčky, zdravotníčky, právničky a psychológa - podľa toho, čo práve potrebuje.

Súčasťou projektu má byť výskum. „Chceme zistiť, aký efekt

na život rodín bude mať to, že dostanú bývanie," vysvetľuje Alena Vachnová. Projekt mal odštartovať v októbri takzvaný registračný týždeň: zisťovanie, kde sa rodiny v neistom alebo nevhodnom bývaní nachádzajú, aké sú veľké, z akých členov sa skladajú, aká je ich história bytovej núdze. Mal to byť vôbec prvý registračný týždeň na Slovensku. Pandemická situácia ho však nedovolila realizovať. V nadácii musia zber dát odložiť na jar.

Na základe odhadov a zisťovania žije na území mesta Košice 250 rodín v bytovej núdzi a bez strechy nad hlavou. Skúsenosti z registračného týždňa v Brne ukazujú, že skutočné číslo môže byť až dvojnásobné.

PLNÉ ÚTULKY

V jednom z bytov Nadácie Dedo už býva pani Katka. Vlastný byt stratila zo dňa na deň, prišla aj o deti, ktoré umiestnili na niekoľko mesiacov do detského domova. Ona vtedy prespávala v útulku Arcidiecéznej charity. Veľa ľudí sa jej vtedy otočilo chrbtom. Keď nemala bývanie, stratila nielen deti, ale aj priateľov a známych. Nebola v najlepšom psychickom stave. Najťažšie boli slová detí počas návštev v detskom domove: „Mami, ty si nás tu nechala, nestaráš sa.“ Katka sa však nevzdala. Našla si prácu v domove dôchodcov. Našťastie sa jej podarilo získať byt. Opäť si k sebe mohla vziať deti.

Rodina, ktorá dostane bývanie v rámci projektu housing first, musí súhlasiť s tým, že bude súčasťou vý-

skumu, že bude platiť nájom, že bude dobrým susedom a že príjme sociálne služby spojené s takýmto bývaním. „Samozrejme, musí mať aj predstavu o tom, z čoho bude platiť nájom," hovorí Alena Vachnová. „V bytovej núdzi sú často mamy samoživiteľky s niekoľkými malými deťmi, ktoré sú na rodičovskom príspevku. Tie môžu mať problémy s nájomným, keďže na Slovensku nemáme úplne funkčný príspevok na bývanie. Takéto rodiny budú mať možnosť získať finančný príspevok od nás.“

Nájomné zmluvy budú s klientmi uzatvárať na dobu určitú, no s možnosťou predĺženia. „Úplne rozumieme možnostiam bytového trhu. Ľudia sa momentálne nemajú kam posúvať, ak sa výrazne nezmení ich finančná situácia," dodáva Alena Vachnová s tým, že realita na východe Slovenska je taká, že útulky pre rodiny sú plné a dokonca sú v nich rodiny, v ktorých obidvaja rodičia pracujú na plný úväzok a predsa si nemôžu dovoliť platiť komerčné bývanie. „Situácia sa zhoršuje a bývanie je dostupné stále menej.“

Podľa Aleny Vachnovej je prístup housing first špecifický aj v tom, že verí, že ľudia vedia bývať. Nepotrebujú na to žiadnu špeciálnu prípravu. Potrebujú skôr podporu priamo v bývaní, aby dokázali fungovať v štandardných podmienkach nájomných vzťahov. „Rodiny dlhodobo žijúce v núdzi stále očakávajú veľkú mieru kontroly a potrebu plnenia nejakých kritérií. Housing first nefunguje na tomto princípe, že si musia niečo zaslúžiť. Neočakávame od nich, že v momente získania ubytovania budú mať vyriešené všetky ostatné problémy. Naopak, práve bývanie je základom pre ich riešenie. Ide nám o to, aby každý človek naplnil svoj potenciál. Vieme, koľko stratených príležitostí v ľudských životoch a koľko beznádeje prináša chronické bezdomovectvo. Tí ľudia si už ani nedovolia snívať alebo mať nádej.“ Preto v Nadácii Dedo veria, že princíp housing first sa začne postupne aplikovať vo veľkom, na úrovni samospráv aj na národnej úrovni.

1 (str. 17) Podľa princípu housing first človek najprv potrebuje strechu nad hlavou. Potom môže riešiť ostatné problémy.

2 Tašky a batôžky Dorka sú z nepotrebných bannerov.

3 Roman. Šitie ho baví. V budúcnosti by chcel ako sociálny pracovník pomáhať rodinám v kríze.

Byt pre 001

 Ela Rybárová Jozef Jakubčo

Prvá predajkyňa Nota bene Eva Račická čakala na vlastné bývanie dvadsať rokov. Teraz si konečne užíva pohodu.

V ružovej blúzke, s úsmevom a iskrou v očiach nepôsobí na svoj vek. Čoskoro už bude mať na chrbte šesť krížikov. Historicky prvá predajkyňa časopisu Nota bene s číslom 001, ktorú mnohí Bratislavčania poznajú z podchodu na Zochovej ulici, s pôžitkom sedí na balkóne alebo spí v posteli na mieru podľa vlastných slov ako bábätko. Prvýkrát po dvadsiati rokoch vo vlastnom byte.

NEVZDÁVAJ TO

Eva Račická je výrečná, srdečná a má veľa priateľov aj medzi známymi osobnosťami. Ako invalidná dôchodkyňa sa však celé roky nevedela dostať k mestskému bytu. Pochádza z adoptívnej rodiny, z desiatich detí, jej otec zomrel, keď bola malá. Súrodencov našla v roku 2014 cez televízny program a dodnes je s nimi v kontakte. Má problémy s kĺbmi zo športu a pridružené úrazy z čias, keď ako žiačka závodne behala. Potom jej zistili ľahkú epilepsiu. Tá ju pripravila o prácu vodičky električky aj robotu na železnici. Neskôr sa k zdravotným ťažkostiam pridružila astma.

K predaju časopisu, pri ktorom zostala dodnes, ju priviedla šťastná náhoda. Zbadala zvláštny plagát na nástenke Katolíckej charity. „Na fotografii bol Picasso, ako sa drží za hlavu. To ma zaujalo,“ spomína Eva. Bola tam pozvánka pre ľudí so sociálnymi a zdravotnými problémami, ktorí by mali záujem predávať časopis Nota bene. Eva záujem mala.

Začiatky boli náročné, keďže ľudia Nota bene nepoznali a ani Eva nemala s predajom skúsenosti. Najprv predávala vo vestibule železničnej stanice. No ľudia sa ponáhľali, nevášimali si ju. „Nevedela som ich oslovit, len som stála a čakala, že si časopis kúpia.“ Potom dostala iné miesto, podchod na Zochovej ulici. A tam sa jej začalo dariť. Zo začiatku stál obďaleč spoluzakladateľ

Nota bene Martin Opet a pozoroval, ako jej to ide. „Videl, keď som už bola vyčerpaná, keď veľa ľudí prešlo okolo a ani sa neobzreli, a ukazovali mi prstami: Vydrž, nevzdávaj to.“

Neďaleko nej stáli svedkovia Jehovovi. „Hoci stáli ďalej, ľudia sa aj na mňa zlostne obrátili: Ďakujem, nechcem! Hovorili, že neberú od jehovistov.“ Otočila to vo svoj prospech. „Začala som ich volať, že ja nie som jehovistka, hovorila som, čo to je za časopis a kto vlastne som, a oni sa hneď ospravedľovali.“ Keď predávala časopis už mesiac – dva, osmelila sa a začala rozprávať a ponúkať ho hlasnejšie a iniciatívnejšie.

Za roky predaja si všimla kadečo. Napríklad aj to, že ľudia najviac nakupovali, keď pršalo. „Kategorizovala som si ich. Divadelní chodili medzi šiestou a siedmou večer, medzi štvrtou a šiestou chodili tí pracovní, cez deň zas takí, ako hovorí predajca Július, bežkári. Tí len prešli a nevášimali si ma.“

Eva bola akčná aj mimo práce. Zapojila sa do projektu divadla ľudí bez domova, ktoré vzniklo v roku 2002 a vďaka predstaveniu, v ktorom vyrozprávala svoj príbeh, sa dostala do mnohých médií aj ľuďom do povedomia. Vyhrala anketu o obľúbeného predajcu Nota bene. „Získala som veľa priateľov z hereckého prostredia. S viacerými si tykám.“

Kultúra však nebola jedinou Evinou doménou. Keď sa mali uskutočniť prvé majstrovstvá vo futbale ľudí bez domova, tiež sa neváhala prihlásiť. „Vítali nás na štadióne ako na olympiáde. Skoro som dala gól. V denníku Sme písali, ako slovenská hráčka očarila švajčiarskeho brankára tancom tak, že dostal deväť gólov,“ smeje sa.

PLAKALA NAD ROZSUDKOM

Na mnohých zákazníkov rada spomína. Niektorí ju pozvali k sebe do prá-

ce či domov. „Zistili, že im po mojom odchode nič nechýba, tak som mohla naďalej chodiť na návštevy. Získala som veľa priateľov. Sme v kontakte, telefonujeme si, píšeme. V tomto byte som už mala šesťkrát kolaudáciu,“ teší sa.

Keď bola raz zima, jeden pán ju zavolať, aby šla s ním. „Zobral ma do kresťanského centra QuoVadis, že tam môžem bezplatne chodiť na kávu a čaj. Potešilo ma to. Síce odo mňa nikdy nekúpil časopis, ale všimol si ma. Inokedy mi zas mladá žienka doniesla pizzu, že pracuje neďaleko v pizzerii, nech sa prídem zohriať a dá mi pizzu so zľavou. Aj som tam potom chodievala. Pomohlo mi, že sa ľudia tak o mňa starali.“

Veľké starosti mala Eva s bývaním. Odštartoval ich dávny justičný omyl. Ako vyučená frézarka kedysi pracovala v Česku. Ešte za socializmu v roku 1988 ju zadržali, na súde jej povedali, že pre falošné doklady. Dostala trest dva mesiace. Sudkyňa jej povedala, že by sa odvolávala márne, lebo ju opäť bude posudzovať len ona a dá jej ešte prísnejší trest. A tak hoci obvinenie nebolo pravdivé, odsedela si dva mesiace. Rozsudok, ktorý jej neskôr prišiel poštou, ani neovtvorila a v hneve ho roztrhala. „Bola to chyba. Po jedenástich rokoch som si ho prvýkrát prečítala a plakala som. Bolo v ňom napísané, že som nepracovala, hoci na súde mi hovorili, že je to pre falošný občiansky preukaz.“

Vtedy sa jej mama o väzbe dozvedela z novin, uverila klebetám, zlakla sa a predala byt, aby neskončil v dcériných rukách. Eva zostala bez strechy nad hlavou. Bývala v rôznych ubytovniach, no nič nebolo stále a navyše boli aj drahé. „V ubytovni hotelového typu som platila aj desať eur na deň, to bolo dosť.“ Zo skromného invalidného dôchodku jej po zaplacení nákladov na bývanie zostávalo na život minimum. Musela si poradiť aj so situáciami, keď bola v mínuse.

Ešte ťažšie jej bolo, keď ochorela. „Dva mesiace som mala zápal pľúc a bola som sama na ubytovni. Nemohla som ísť ani k lekárovi, lebo som nemala na lieky. Vyliečila som sa a dodnes si dávam veľký pozor na prechladnutia.“

Nejaký čas verila, že získa mestský byt v Slovenskom Grobe, no nádeje padli. Potom sa dozvedela, že ako staršia občianka nad 50 rokov na invalidnom dôchodku môže požiadať o mestský byt. Vybavila si trvalý pobyt v Bratislave. „Mám ho tu už deväť rokov. No potom mi napísali, akú sumu invalidného dôchodku potrebujem, aby som si mohla podať žiadosť na byt pre starších občanov. Plakala som ako malé dieťa. Chýbalo mi asi pätnásť eur.“

Vtedy mala invalidný dôchodok okolo dvesto eur. Keď jej ho neskôr zvýšili,

konečne si žiadosť mohla podať. Štyri roky trvalo, kým mestský byt dostala. V septembri prvýkrát prekročila prah vlastného byvania.

PREKONANÉ PREKÁŽKY

Ako sa cítila, keď sa dozvedela, že byt dostane? „Bola som najšťastnejší človek na planéte Zem. Bolo to ako výhra v lotérii.“ Dodáva, že posteľ na mieru, ktorú v byte našla, je balzomom pre jej kĺby.

Byt je pekný a svetlý, kvety na parapete prekvitajú, zjavne sa o ne dobre stará. Teší sa, že keď zaplatí náklady na bývanie a energie, stále jej zostane trojciferná suma. Predtým jej nezostala ani desatina.

„Užívam si pohodu, keď ráno vstanem. Predtým som musela rozmýšľať, ako rýchlo zarobiť, čo si odložiť. Teraz

už nemusím predávať Nota bene, ale chcem byť medzi ľuďmi, tak predávam, aby som nezapadla prachom,“ usmieva sa. „V meste vždy niekoho stretnem, tak ma to poteší. Úžasné, že ľudia na mňa nezabudli. Preto sa mi asi tak dobre darí, že na mňa ľudia tak pozitívne myslia.“

Po desaťročiach hľadá advokáta, ktorý by jej pomohol očistiť meno a urobiť bodku za justičným omylom, ktorý spôsobil, že prišla o strechu nad hlavou. Je vďačná všetkým, ktorí jej pomáhali v ťažkých časoch. „Vďaka nim som mohla prekonať všetky prekážky a vďaka tomu teraz bývam. Prajem všetkým veľa zdravia, najmä v tejto ťažkej dobe.“

Autorka je redaktorka denníka SME.

Eva Račická, prvá registrovaná predajkyňa Nota bene, po rokoch vo vlastnom bývaní.

NOTA BENE

11 2020

Pútnik

30

Môj čínsky život s Covidom

  Pavel Dvořák

Nezdávajte sa kvôli pandémie slobody. Čínou sa môžeme inšpirovať v iných veciach.

Moja manželka je Číňanka. Mám čínsku rodinu a aj „čínske“ rodinné povinnosti. Medzi tie najzákladnejšie patrí prísť na oslavy čínskeho nového roku. A tak sme sa v januári 2020 presunuli zo Slovenska späť do Šanghaja, aby sme oslávili čínsky nový rok. Netušili sme, že sa počas celého roka nedostaneme späť a svet

sa pod ťarchou vtedy začínajúcej pandémie úplne zmení.

DENNÍK Z WUHANU

23. januára, deň pred čínskym novým rokom, sme boli u strýka na večeri. Prvé, čo som dostal, bol pohár pálenky. „Máme v Číne vírus. Lekári

vravia, že alkohol pomáha. Na zdravie!“ znel rozkaz.

Na vírus treba ísť frontálnym útokom. Lenže v tento deň sa zlé správy valili každou minútou. Kým sme dojedli, ďalšie oslavy a stretnutia sme museli zrušiť rovnako ako milióny ďalších ľudí. Začiatky boli ťažké, najmä pre obrovskú

neistotu. Netušili sme, či sme naozaj v ohrození, ako dlho to bude celé trvať a čo to je vlastne za vírus. S dnešnou situáciou, keď ho študujú tímy odborníkov na celom svete, sa to ťažko porovnáva. Vtedy vírus ešte ani len nemal meno.

Čína rýchlo zaviedla prísne opatrenia. V jednotlivých mestách sa líšili podľa počtu nakazených a tempa šírenia nákazy. Kým vo Wuhane a zopár ďalších mestách bolo zakázané vychádzať z domov a o zásobovanie sa starala armáda, inde to až také prísne nebolo. V Šanghaji sme mohli vychádzať von neobmedzene, museli sme si však zaregistrovať kartičku bydliska, s ktorou sme sa museli preukázať pri návrate. Platil prísny zákaz vstupu cudzích ľudí do obytných štvrtí. Ani poslíčkovia s jedlom či kuriéri nesmeli dnu. Všade

merali teplotu. Keď som išiel nakúpiť, zmerali mi ju štyrikrát – pri výstupe z mojej štvrte, pri vstupe do obchodného domu, pri vstupe do potravín a pri vstupe do mojej štvrte. Ak niekomu namerali zvýšenú teplotu, okamžite musel ísť na špeciálne oddelenie do nemocnice. Najprv zisťovali prítomnosť vírusov, potom eliminovali známe vírusy a nakoniec robili vyšetrenie na súčasný koronavírus. Ak bol pacient pozitívny, išiel do štátneho karanténneho centra. Domáce izolácie boli zakázané, povolili ich až neskôr. Pri domácej izolácii museli byť dvere od bytu neustále zavreté. Polícia na ne niekedy inštalovala senzory. Stačilo dvere pootvoriť a už volali, čo sa deje.

Vláda začala občanom hradiť všetky náklady spojené s karanténou a aj

liečbou covidu. Úspešne sa tak vyhli tomu, aby niekto obišiel nariadenia z finančných dôvodov. Vo Wuhane ľudia dokonca nechceli karanténne centrá opúšťať. Dobre tam varili, všetko bolo zadarmo a hlavne tam nebola núdza o spoločenské aktivity. Píše o tom spisovateľka Fang Fang v knihe Denník z Wuhanu, ktorú som preložil do slovenčiny.

ZATVORENÍ

V Šanghaji sa život nezastavil úplne. Fungovala mestská doprava a potraviny. Aj napriek tomu bolo mesto prázdne. Ľudia sa báli. Zo začiatku to vyzeralo tak, že životy sa až tak nenarušia. Lenže sviatky sa skončili a do práce ani do škôl sa stále nemohlo. Postupne sa všetko presunulo do onlinu. Do škôl sa deti vrátili až po letných prázdninách. Do práce sa išlo skôr.

NOTA BENE

11 2020

Pútnik

32

No pre ľudí dochádzajúcich do miest z iných častí krajiny platili nariadenia dlhšie. Cestovanie bolo totiž zakázané veľmi dlho.

V marci sa začali otvárať podniky, i keď na začiatku mali obmedzenia na počty hostí a všetko sa muselo neustále dezinfikovať a vetrať. V obchodných domoch napríklad vôbec nebežali klimatizácie, ktorými sa bežne kúri.

Približne vo februári Čína zaviedla systém zdravotných kódov v mobile, ktorým ľudia preukazujú svoj zdravotný stav a potenciálne nakazenie. Funguje dodnes a musím sa týmto kódom preukazovať, napríklad ak sa presúvam po krajine, pri návšteve úradov, vlakových staníc a letísk, ale aj v posilňovni a kúpeľoch.

Hneď na začiatku roka Čína uzavrela hranice. Do konca leta zostali zatvorené pre všetkých cudzincov vrátané tých, ktorí mali platné pracovné víza, povolenia k pobytu, pracovné úväzky a rodinu v Číne. Viac ako päť mesiacov sa do Číny nedostal nikto okrem Číňanov. Mnoho ľudí, ktorí sa nestihli vrátiť, prišlo o prácu, ďalší zostali pol roka odlúčení od svojich rodín. V septembri na naliehanie Európskej únie uvoľnili pravidlá pre ľudí

z EÚ. Ak má človek už existujúce povolenie k pobytu v Číne, môže si zažiadať o nové víza. Kto ho nemá, celý rok sa do Číny nedostane. Číňania môžu vycestovať do iných krajín, neodporúča sa to však. Cestovné kancelárie nesmú robiť zájazdy mimo hraníc Číny.

OTESTOVALI MESTO

Keď sa situácia začala vo svete zhoršovať, v Číne sa, naopak, začala rýchlo zlepšovať. Od polovice augusta už nemáme žiadne prípady šírenia vírusu. Stále merajú teplotu, ale už len vo verejnej doprave. Aj rúška sú povinné len vo verejnej doprave, i keď ľudia ich nosia aj na iných miestach. Cestovať po Číne sa môže. Začiatkom októbra bol Zlatý týždeň, najväčšie sviatky roka, počas ktorých cestuje čelá Čína. Počet predaných leteniek prekročil minuloročné čísla. Čínskej ekonomike sa darí, zaznamenala rast a vnútroštátna spotreba sa dostáva na úroveň pred krízou.

Situácia je optimistická, i keď je iná. Najmä ľudia z chudobnejších častí krajiny prišli o prácu a majú veľké ekonomické problémy. Okrem toho vláda neustále opakuje, že v zime sa zrejme návratu vírusu nevyhneme. No oproti zvyšku sveta je situácia

stabilizovaná. Ak sa v niektorých oblastiach vírus znova objaví, zavedú sa okamžité extrémne opatrenia.

Jeden z posledných takýchto lockdownov prebehol v polovici septembra v meste Ruili na hranici s Barmou. Táto hranica je relatívne voľná, veľa sa tu pašuje. Ľudia na oboch stranách hovoria rovnakým jazykom a môžu sa voľne pohybovať v pohraničných oblastiach. V Ruili sa objavilo šesť pacientov, ktorí sa nakazili v Barme. O štyri dni neskôr mesto uzavreli, všetky cesty zatarasila polícia a ľudia nesmeli vychádzať z domovov. O zásobovanie sa staral štát. Okrem samotného Ruili zaviedli núdzový stav v ôsmich hraničných okresoch a 25 hraničných mestách provincie. V 360 odberných centrách otestovali v priebehu týždňa všetkých 287 000 obyvateľov Ruili, o testy sa postaralo 1 200 zdravotníkov. Lockdown trval týždeň a školy zostali zatvorené ešte ďalší týždeň. Väčšina ľudí zostala preventívne doma. Sprísnilo aj kontroly na hraniciach s juhovýchodnou Áziou.

V polovici októbra sa objavili nové prípady prenosu náказы v meste Qingdao. 11. októbra odhalili testy dvanásť nakazených. Celé mesto izolovali a v priebehu týždňa otestovali všetkých 9 miliónov obyvateľov.

OTÁZKA ÚCTY

Čína sa snaží o absolútne eliminovanie šírenia vírusu v krajine. To však neznamená, že by sa o to mali snažiť aj iné krajiny. Hnať sa za neustálou nulou je z ekonomického hľadiska kontraproduktívne. Je to zbytočne drahé a príliš to obmedzuje životy ľudí. Väčšina bohatých ázijských krajín situáciu udržuje stabilizovanú tak, aby neohrozila ekonomiku, ale ani životy ľudí. Neženú sa za nulou. Čína má nulu, lebo na ňu vsadila svoj politický kapitál a kredibilitu strany, na ktorej stojí celá sociálna stabilita. Okrem toho má ekonomické možnosti robiť neekonomické rozhodnutia. Kým úplné zastavenie šírenia koronavírusu by v iných ľudnatých krajinách spôsobilo sociálnu nestabilitu a neudržateľné ekonomické straty, v Číne je to naopak - upevňuje to postavenie strany a strana na to má peniaze. Zároveň sa jej to darí dosiahnuť aj vďaka ochote občanov spolupracovať. Celkovo sú ľudia v Ázii, nielen v Číne, oveľa zodpovednejší než Európania a Američania.

V lete si Európa užívala dovolenky, akoby si myslela, že aj Covid-19 je niekde na pláži a vráti sa až na jeseň. Žiaľ, vírusy na dovolenky nechodia. V Číne takéto absolútne povolenie opatrení a oboz-

retnosti vôbec neprebledo. Cestovať sa začína až teraz, po mesiacoch takmer nulových prírastkov nových prípadov. Rodiny so školopovinnými deťmi však necestujú, lebo pred opätovným nástupom detí do školy by musela byť rodina dva týždne v domácej karanténe.

Číňania sa na rozdiel od Európanov nebránia ochranným pomôckam. Rúška sú súčasťou miestnej kultúry už desiatky rokov. Obyvatelia preľudnených ázijských miest si berú rúško do metra alebo na miesta s veľkou koncentráciou ľudí bežne, bez ohľadu na epidémiu. Rovnako je prirodzené, že si pravidelne dezinfikujú ruky, ale napríklad aj taniere a príbory v reštaurácii. Počas epidémie sa tieto návyky ukázali ako efektívne. V roku 2003 mali epidémiu SARS, takže majú viac skúseností ako my. Rúška, rukavice, okuliare a dezinfekciu považujú za bežnú hygienu a nedokážu pochopiť, ako ich niekto môže odmietaf.

Obrovskou výhodou Číny je aj absencia konšpirácií. Čínska vláda podáva jednotné a jasné informácie. Jej komunikácia nie je chaotická. Číňania vláde dôverujú oveľa viac ako vládne dôverujeme my. Čínska vláda má zároveň mocný nástroj vo forme cenzúry. Akékoľvek náznaky konšpirácií dokáže rýchlo vymazať.

Cenzúra nie je dobrá vec, ale v boji proti konšpiráciám je extrémne efektívna.

Autoritatívna vláda jednej strany má v čase epidémie oproti demokratickým režimom veľkú výhodu. To však neznamená, že by sme sa mali kvôli epidémii vzdávať slobody. Aj preto sa v mnohých veciach Čínou inšpirovať nedá. No naše vlády by sa mohli poučiť v tom, že jasná komunikácia s obyvateľstvom je základom úspechu. A ľudia by sa zase mohli od Áziatov naučiť, že nosenie ochranných pomôcok nie je otázka osobných slobôd a demokracie, ale otázka hygieny a úcty k iným.

1 (str. 30-31) Meranie teploty pri vstupe do reštaurácie.

2 (str. 30-31) Pavel Dvořák s čínskou manželkou Liyou.

3 Koronavírus v Číne je momentálne vďaka striktným opatreniam pod kontrolou.

4 Rúško bolo na ulici dlho povinné, ale ľudia rúška nosia aj keď sa opatrenia uvoľnili.

5 Ulice sa vyprázdnilo.

6 Rúško bolo v Číne bežnou súčasťou hygieny aj pred pandémiou.

7 Číňania si neodpustia svoje obľúbené tance na námestí. Len pri nich dodržiavajú hygienické opatrenia.

8 Donášková služba.

NOTA BENE

11 2020

Pútnik

33

Sprievodca pandémie

Michal Poľana

Shutterstock

S cieľom uľahčiť život všetkým, ktorí hľadajú aktuálne informácie o novom koronavíruse, sme zhrnuli výsledky najnovších výskumov a pripravili praktického sprievodcu.

Hrozbu nákazy novým koronavírusom SARS-CoV-2 mnohí zľahčujú, keď ho prirovnávajú k bežnej chrípke. Podľa výsledkov viacerých vedeckých štúdií je úmrtnosť na ochorenie Covid-19, ktoré nový koronavírus spôsobuje, šesťkrát vyššia ako na chrípku. Po jeho prekonaní sa aj dovtedy zdraví ľudia zotavujú niekoľko týždňov až mesiacov. Niektorí síce majú to šťastie, že Covid-19 prekonajú ľahko, ale iným zanechá dlhodobé zdravotné následky. Vedecké štúdie, ktoré sa ním zaoberajú, pribúdajú takmer denne a potvrdzujú, že spoliehať sa v tomto smere na šťastie je nebezpečné.

Trojvrstvové rúška

Vírus do organizmu najľahšie prenikne cez nechránené sliznice – nosom, ústami, ale aj očami. Človek nakazený novým koronavírusom môže šíriť kvapôčky vírusu v okruhu dvoch metrov. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) zdôrazňuje, že nosenie tvárových rúšok je kľúčovým preventívnym opatrením. Potvrdzujú to nielen vedecké štúdie, ale aj pokles počtu nakazených v krajinách, v ktorých zaviedli povinné nosenie rúšok.

Ak si nemôžete dovoliť kupovať jednorázové rúška, postačia vám aj tie ušité doma. Vedci odporúčajú rúška z čistej bavlny alebo lanu, ideálne trojvrstvové. Vedci z Centra pre kontrolu a prevenciu chorôb z Duke University v Severnej Karolíne varujú pred používaním športových kuciel namiesto rúšok, pretože cez ne ľahko preniknú vírusové kvapôčky.

Falošný respirátor?

Ešte predtým, ako sa v boji proti koronavírusu vedecky potvrdil ochranný efekt tvárových masiek, WHO odporučila používanie respirátorov typu FFP2. Podľa americkej certifikácie je to N95, toto označenie nájdete aj na čínskych respirátoroch. Tieto respirátory zabezpečujú 95% ochranu pred preniknutím mikročastíc. Respirátor typu FFP3 ju má ešte vyššiu, až 99%. Označenie CE by malo garantovať, že spĺňa normy EÚ v oblasti zdravia, bezpečnosti a ochrany životného prostredia. Ale na trhu je množstvo falošných nekvalitných respirátorov, na čo upozorňuje aj Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo Slovenskej republiky. Problém bol pri dovoze respirátorov, kde dovozcovia deklarovali certifikáty, ktoré sa nevzťahovali k dané

mu respirátoru. Overiť si, či označenie CE naozaj prináleží danému výrobku, je povinnosťou jeho distribútora.

Portál techmianiak.sk uvádza, že falošný respirátor môžete rozoznať aj na pohľad podľa bližšie napísaných písmen CE a podľa nižšej kvality spracovania. „Pri respirátoroch, ktoré ste si objednali zo zámoria, to máte výrazne jednoduchšie. Každý NIOSH certifikovaný respirátor má na sebe kód vo formáte TC #XXX-XXXX. Ak kód zadáte na www.niosh.gov, dostanete odpoveď v podstate okamžite. Ak je označenie NIOSH napísané s hocijakým preklepom, tak tiež ide o falzifikát,“ píše techmianiak. Portál solik uvádza aj ďalšie znaky: chýbajúca technická dokumentácia a EÚ vyhlásenie o zhode, chýbajúci slovenský návod na použitie. Nekvalitný respirátor má väčšinou skladací tvar, ktorý na tvári vyzera ako zobáčik, podozrivo nízku cenu a nájdete ho na pochybných stránkach bez histórie.

Ak sa chcete v téme zorientovať hlbšie, viac nájdete v článku Ako zistiť, či je predpoklad, že filtračné tvárové polmasky kategórií FFP1, FFP2, FFP3 spĺňajú požiadavky, ktoré sú na tieto kladené na www.unms.sk.

Mám si kúpiť masku?

Možno ste už v mestskej hromadnej doprave videli cestujúceho s gumenou maskou s filtrom pripomínajúcim rypák, alebo s dvomi filtrami na oboch stranách tváre a sklom na oči. Takéto masky najdokonalejšie chránia pred koronavírusom, ale aj vírusom chrípky, pretože pokrývajú všetky sliznice na tvári vrátane očí. Kúpíte ich v obchodoch s pracovnými odevmi, ale ich cena sa pohybuje medzi 113 a 145 eurami. Treba si k nim dokupovať vymeniteľné filtre.

Lacnejšou verziou je kombinácia trojvrstvového bavlneného rúška a pracovných bezdioptrických okuliarov. Vďaka dizajnu takmer úplne priliehajú k tvári. Existujú aj pracovné okuliare s tesniacou gumičkou po obvode. Ich cena je oveľa prijateľnejšia, 2 až 11 eur.

O tom, že okuliare znižujú riziko nákazy novým koronavírusom, vyšla nedávno štúdia čínskych vedcov vo vedeckom magazíne JAMA Ophthalmology. Čínski vedci si všimli, že medzi 276 pacientmi hospitalizovanými s Covid-19 v meste Suizhou bol podiel nositeľov okuliarov nižší ako v bežnej populácii (5,8% oproti 31,5%). Okuliare ich nositeľov zrejme odrádzajú od toho, aby sa dotýkali očí, a tak znižujú predpoklad prenosu vírusu z rúk do očí. Štúdie preukázali, že ľudia, ktorí nenosia okuliare, sa mimovoľne dotknú svojich očí asi desaťkrát za hodinu.

Dezinfekcia

Vedecké magazíny New England Journal of Medicine a The Lancet aj neziskové medicínske centrum Mayo Clinic zosumarizovali doterajšie zistenia

vedcov o prenose koronavírusu z rôznych povrchov:

• **Nádoby na potraviny a obaly:** Neexistujú dôkazy o tom, že by niekto ochorel na Covid-19 po dotyku s nádobami na potraviny alebo s obalmi potravín, aj keď na nich môže prežívať až tri dni. Ak máte napriek tomu obavy, po manipulácii s obalmi z potravín si umývajte ruky najmenej 20 sekúnd mydlom a vodou a potom jedlo premiestnite pomocou čistého riadu do čistej misky. Po zlikvidovaní nádob očistite a vydezinfikujte všetky povrchy, na ktorých boli. Pred jedlom si znova umyte ruky.

• **Ovocie a zelenina:** Nie je známe, že by niekto ochorel na Covid-19 po dotyku s ovocím a zeleninou, i keď koronavírus na nich môže byť. Kým Mayo Clinic radí umývať ovocie a zeleninu teplou vodou a kefou, virológ Timothy Newsome z univerzity v Sydney odporúča namočiť ho na štvrt hodiny do nádoby, v ktorej zmiešate teplú vodu s octom, prípadne citrónovou šťavou.

• **Iné povrchy:** V štúdiu amerického Národného inštitútu zdravia vedci zistili, že vírus SARS-CoV-2 môže žiť až štyri hodiny na medi, minciach, prsteňoch, až dvadsaťštyri hodín na kartóne, dva dni na dreve, tri dni na nehrdzavejúcej oceli, štyri dni na papieri a skle.

• **Oblečenie:** Choroboplodné zárodky sa môžu zachytiť na oblečení a môžu sa z neho aj prenášať, napríklad ak sa mimovoľne dotýkate svojho šatstva a potom tváre. Na otázku, ako dlho prežíva vírus na oblečení, však nenájdete jednoznačnú odpoveď. Pretože textilie môžu byť šťastí z prírodných aj z ume-

lých tkanín a môžu mať plastové či kovové zipsy a gombíky.

Národná zdravotná služba Veľkej Británie upozorňuje, že v domácnosti, v ktorej žije viac ľudí, sú najrizikovejšími textíliami uteráky na ruky a posteľná bielizeň. Vymieňajte ich čo najčastejšie. Šatstvo hneď po vyzlečení vhodte do práčky. Ak je to možné, perte na vyšších teplotách, ak nie, pridajte do prania trochu bielidla, ktoré by malo vírus zničiť. Proti vírusom tiež pomáha sušenie bielizne v sušičke a dôkladné žehlenie. V tomto období, keď nosíme kabáty a vetrovky, je nepravdepodobné, že ich budete prať každý deň. Môžete ich však postrekovať antimikrobiálnymi sprejmi na odevy, ktoré likvidujú aj vírusy.

Menej a viac rizikové

Nová štúdia z Vysoké školy vedy a techniky na Univerzite v Minnesote analyzuje, ako sa nový koronavírus šíri v interiéroch – v učebni, v supermarkete a vo výťahu. Docentka strojárstva Jiarong Hong a odborný asistent Suo Yang v počítači simulovali prenos vírusu prostredníctvom aerosólu – drobných kvapôčok – pri výdychu alebo pri rozhovore, keď ho buď vdýchne iný človek v priestore, alebo pristane na okolitých povrchoch. Zistili, že aj kvalitná ventilácia v interiéri odfiltruje iba časť vírusových častíc zo vzduchu. Na povrchoch ich môže zostať viac.

Ak učiteľ v učebni rozprával vkuse 50 minút, ventilácia odfiltrovala iba 10 % aerosólov. Väčšina vírusových častíc sa zachytila na stenách. Vetrание totiž vytvára niekoľko cirkulačných zón, v ktorých sa aerosóly neustále točia. Keď

NOTA BENE
11.2020
Veda

34

NOTA BENE
11.2020
Veda

35

sa zrazia so stenou, pripevnia sa k nej. Ale v zásade sú uväznené v týchto víroch. Vedci uviedli, že pri správnej kombinácii ventilácie a organizácie interiéru by bolo možné zmierniť šírenie vírusu v kritických zónach, ako sú napríklad školy. Zistili, že v učebni sa vírusové aerosóly šíria podstatne menej, keď učiteľ, ktorý rozpráva asi najviac, stojí priamo pod ventiláciou.

V supermarkete bolo podľa ich počítačovej simulácie odvetraných 50 % aerosólu s vírusom, pretože viaceré ventilátory v priestore vytvárajú malé veterné kanály a vzduch v miestnosti cirkuluje účinnejšie.

Aj vo výťahu s dobrou ventiláciou sa podľa zistení vedcov z Univerzity v Minnesote odvetrá len necelých 15 % aerosólov. V zle vetranom výťahu toto percento kleslo na nulu.

Ešte v apríli informatik Richard Corsi z Portlandskej štátnej univerzity vyvinul podobný počítačový model. Zaujímalo ho množstvo vírusu, ktoré zostáva vo výťahu po tom, čo sa v ňom odviezla na desiate poschodie človek infikovaný novým koronavírusom, ktorý cestou telefonuje a raz zakašle. Podľa výpočtov Corsiho, uverejnených v The New York Times, približne 25 % vírusových častíc od infikovanej osoby zostávalo vo výťahu aj po tom, čo sa prázdny vrátil na prvé poschodie. Preto by sa ľudia vo výťahu vôbec nemali rozprávať a mali by stáť v jeho rohoch. Ťažko posúdiť, či je lepšie vybrať si namiesto výťahu schody, keďže nevíete, kto po nich pred vami išiel a či je schodište vetrané.

Očkovanie proti chrípke?

O dôležitosti očkovania proti chrípke dnes hovoria epidemiológovia

a vedci z celého sveta. Druhá vlna pandémie spôsobenej novým koronavírusom sa čoskoro prekryje s epidémiou chrípky, čo znamená, že budeme vystavení súčasne dvom nebezpečným vírusom. Každá prekonaná choroba organizmus oslabí a tak sa môže stať, že sa síce dostanete z chrípky, ale oslabený organizmus už nezvládne bojovať s Covid-19 alebo naopak. Zaočkovanosť proti chrípke zvyšuje šancu, že váš organizmus bude mať dost silu poradiť si aj s novým koronavírusom. Podľa epidemiologického informačného systému www.epi.sk závisí od mnohých okolností, ako napríklad vek, imunita, zdravotná kondícia, ako dlho bude komu protichrípková vakcína účinkovať. Všeobecne sa dá povedať, že zabráni ochoreniu u 80 % mladých ľudí a o niečo menej účinná je u starších. Poistovne preplácajú len prvú vakcínu.

Obed na Planéte opíc

Elena Akácsová Shutterstock

Na to, aby sme si svet rozdelili na „my“ a „oni“, nám stačí málo: maska, dres alebo východniarsky prízvuk.

Keď hviezdy filmu Planéta opíc z roku 1968 Charlton Heston a Kim Hunterová spomínali na nakrúcanie, popísali jednu bizarnú situáciu. Cez obedné prestávky herci, ktorí hrali šimpanzy, jedli len s hercami – šimpanzmi, orangutanmi s orangutanmi, gorily s gorilami a tí, čo hrali ľudí, jedli len s tými, čo hrali ľudí. Rovnakú situáciu si všimol o dva roky neskôr aj herec James Franciscus pri nakrúcaní dvojky – Do vnútra Planéty opíc. Pamätal si, ako sa vtedy zhrozil: „Toto je taký malý izolovaný mikrokozmos odrážajúci niečo, čo v podstate trápi celý svet. Nikto sa nevmiešal do inej skupiny, hoci pod maskami boli všetci ľudia. Stačila maska, aby odhalila podstatu nášho vrodeneho strachu a predsudkov.“

Vonkajším znakom inakosti môže byť maska, ale i dres, ornamenty či regionálny prízvuk. Ja som napríklad až do vysokej školy žila v šťastnej bratislavskej nevedomosti, že som nejaká iná. Až kým mi spolužiačka zo Stropkova, ktorá hovorila tak dôsledne mätko, až z toho boleli uši, nevytkla, ako otrasne bráatísláavsky rozprávam. Ja?, divila som sa úprimne. Ty hovoríš čudne, ne?

Odvtedy viem, že sa Slovensko delí na nás a východniarov.

Akože, delili sme sa aj na Bratislavčanov a všetkých ostatných cp-čkárov. Zaujímavé však je, že Stredoslováci, Trenčania či Záhoráci neboli nikdy taká špecifická skupina, ktorá spoločne tak drží a pomáha si, ako východniari. Vysvetľovala som si to laicky tak, že východniari to mali domov ďaleko, preto zostávali častejšie spolu sami na internáte. Až napokon zostali v Bratislave natrvalo a stali sa vďačným terčom hu-

moru, v tom horšom pohrdania. Sledujúc niektorých šoférov alebo diskusné fóra na internete, mohlo by dôjsť aj na najhoršie. Na základe absurdného štyristokilometrového rozdielu!

Profesor biológie a neurológie zo Stanfordovej univerzity Robert M. Sapolsky v knihe Chováni: biológia človeka v dobrom i ve zlém tvrdí, že sklon deliť svet na my a oni a uprednostňovať tých prvých jednoducho máme v sebe. Prirovnáva to k stresu. Aj ten nám môže na jednej strane škodiť, na druhej nás stimuluje – preto nás nikto nechce stresu nadobro zbaviť. A tak je to aj s delením na my verus oni, hoci to už prinieslo v dejinách veľa bolesti. Podľa Sapolskeho to ani nie je možné odstrániť, iba tak, že by sme si úplne zničili amygdalu. Potom by každý vyzeral ako my.

No aj keby to išlo realizovať, nemali by sme to podľa neho chcieť. Lebo by sme sa obrali o nádherné šťastné momenty, keď sa cítíme súčasťou „nás“, prijímaní, pochopení, v bezpečí, súčasťou niečoho, čo je väčšie ako my, na správnej strane, konajúc dobro.

Neostáva nám nič iné, len sa zmieriť s tým, že existujú rôzne strany. Len pritom nesmieme zabúdať, že si treba neustále overo-

vať, či stojíme na strane dobra. Že to, čo sa javí ako racionálne, je často len racionalizácia. Vždy sa snažiť pozerať na veci aj z perspektívy toho druhého a vidieť v každom konkrétnom človeka. A viac ako nadradenosť svojej skupiny nad inou vnímať jej spoločné záväzky, ochotu a vzájomnosť.

Autorka je publicistka.

NOTA BENE

11.2020

Protí srsti

37

INZERCIA

Srdečne Vás pozývame na premiéru divadelnej hry

DIVADLO BEZ DOMOVA

CIRKUS DANIEL CHARMS

MADRAS

SLÁVNOSTNÁ PREMIÉRA

11.11. 2020

o 19:00 hod.

PISZTORYHO PALÁC

ŠTEFÁNIKOVA 25
BRATISLAVA

Bez slov

Lucia Bucheňová Alan Hyža

Je pre ňu všetkým, stredobodom vesmíru, čo však neznamená, že ho rozmaznáva. Šesťročný Dávid síce takmer nič nepovie, no svojej mame rozumie do bodky.

A tá keď zvýši hlas, Dávid vie, že musí poslúchnuť. „Jeho inakosť nie je dôvodom, že si ani na tretkrát nejde umyť zuby, napríklad,“ usmeje sa tridsaťtriročná Miška, mama chlapčeka, ktorý čaká na svoju diagnózu.

Žijú vo dvojici, výber ocka nebol práve najšťastnejší, taký problémový typ, a hoci mu Miška dala niekoľko šancí, on ich nevyužil. „Život ide ďalej a ja ľúbim svojho syna o to viac, aj za jeho otca,“ podotkne mladá žena, ktorej tehotenstvo bolo ukázkové len do 25. týždňa. Na kontrole vtedy zistili, že, laicky povedané, „v hlavičke má tekutinu, ktorá tam nemá byť“. Miška bola sledovaná, všetko sa pripravovalo na pôrod, kde bude hneď poruke neonatológ. „Myslela som, že sa zbláznim od strachu.“ V 35. týždni však prišlo k zmene - nález v hlavičke bábätka sa vstrebal, Michaela napokon porodila riadne v termíne v nemocnici v mieste bydliska. „Taký bol krásny, keď som ho zbadala. A úplne zdravý! Tešila som sa, že nás čaká veselý život vo dvojici.“

INÝ

Dávidko bol tabuľkový - dvíhal hlavičku, keď bolo treba, posadil sa, urobil prvý krok... „Len sa mu nechcelo rozprávať. Stále mi však lekári hovorili, že chlapci niekedy bývajú lenivejší, že v škôlke sa určite rozblaboce, nemám panikáriť.“ Pár týždňov sa aj v škôlke tvárili, že štebotaví rovesníci chlapčeka potiahnu, ale usmievaný Dávidko sa nechytal. Nastúpil kolotoč vyšetrení. Psychológ, neurológ, psychiater. Po dlhom čase prišiel verdikt - ľahšia mentálna porucha. „Čím je starší, tým sa jeho odlišnosť prejavuje viac. Môj syn je nevyspytateľný, má zmeny nálad, vie byť doslova nervný, veľmi komplikované sú s ním presuny v autobusoch, stane sa, že nechce nastúpiť, celú cestu ho potom musím niečím zaujať, aby vydržal. Rátame autá, učíme sa ich farby. My si nemôžeme proste len tak sadnúť do autobusu, často mu prekážajú ľudia v ňom,“ opisuje Miška, ktorá je inak excelentnou šoférkou. Čo ju drží nad vodou, je fakt, že Dávidko sa nestráni detí, nie je samotár. Na ihrisku sa bez okolkov pridá k partii detí, naháňa sa s nimi, dorozumieva sa rukami-nohami, a keď sa ho stále vypyťujú, prečo nič nehovorí, Dávid nemá problém chytiť kamaráta za ruku a doviest' ho k mamine - tá potom vysvetlí, že Dávidko nedokáže komunikovať tak ako oni. „Pochopia to a hrajú sa s ním ďalej, len sa ho už nevypyťujú. A ja sa vnútorne teším, že Dávid sa nehanbí, že z neho nerastie zakomplexovaný tvor.“

Michaela vie, že mnohé príznaky smerujú k autizmu, nedesí sa toho slova, najradšej by však bola, keby už diagnóza bola na svete. Nech na sto percent vedia, na

čom sú. Momentálne rieši logopédiu. „Korona nás však riadne pribzdila, od apríla sa to nafahuje, do jedného zariadenia nás napokon pre pandémiu nezobrali. A to sme si od neho veľa sľubovali.“ Dávidko do leta chodil do zdravej škôlky, od septembra je z neho už žiak špeciálnej školy. „Je akoby v nultom ročníku, v predškolskej príprave, zatiaľ spokojnosť preňho aj pre mňa,“ podotkne Miška a postupne sa dostávajú k jej akútnejšej sociálnej situácii. V októbri dostala poslednú výplatu, sama musela dať výpoveď v práci, pretože škola končí o druhej a Dávidko nemal s kým byť. Nemal kto poňho prísť, Miškina pracovná doba bola nezlučiteľná so školou.

AUTÁ A ZVIERATÁ

„Vybavujem si opatrovateľský a hľadám novú prácu. Ale je to v dnešnej dobe ťažké. Snažím sa aspoň šiť rúška, každé euro nám pomôže.“ O vlastnom bývaní neuvažuje vôbec, musí im stačiť jedna izba v spoločnom byte s mamou, sestrou a jej synom. Najviac by jej však pomohlo auto, hocijaké, len pojazdné. Aby nemusel Dávid vstávať už o šiestej, aby nemali obaja stresy, ako dnes dopadne cesta autobusom, či vôbec stihnú na ôsmu školu. Cestovanie k doktorom by bolo tiež efektnejšie, ale „môj malý chlap potrebuje ako soľ aj výlety, okrem áut a všetkého na kolesách zbožňuje aj zvieratá, špeciálne kone. Keby sa dalo, zaplatila by som mu aj hipoterapiu, relatívne blízko máme farmu, lenže autobusom ísť - to je na pol dňa.“

O príspevok na auto od štátu si nateraz ani nežiada. Vie, že na povinný 20-percentný doplatok mať nikdy nebude. Auto totiž nesmie byť staršie ako päť rokov. „Mám problém ušetriť sto eur, nie tisíce. Navyše keď som bez práce, pred schválením opatrovateľského, bez výživného na syna. Či som šťastná? Jasné, že som. Môj Dávidko je totiž moje všetko, s ním ma život veľmi baví a budeme bojovať, nech nám stanovia akúkoľvek diagnózu.“

Časopis Nota bene poskytuje priestor OZ Medzi nami, aby pomohlo sociálne slabším rodinám a rodinám s postihnutým členom. Ide o ľudí, ktorí sa nie vlastnou vinou ocitli v ťažkej situácii. Možno sa nájde niekto, koho príbeh Mišky s Dávidkom osloví. Aj váš príspevok sa použije na kúpu ojazdeného auta. Číslo účtu: 4 040 218 205/3100 (Prima banka). IBAN: SK85 3100 0000 0040 4021 8205, SWIFT: LUBA SKBX. Pripíšte poznámku - Miška.

Kontakt na OZ medzi nami: 0905 910 827 alebo 0905 240 389 (medzinami@zoznam.sk).

Uverejňované príbehy nie sú príbehmi predajcov Nota bene a prípadné otázky, prosím, adresujte OZ Medzi nami.

DÁVIDKO JE PODĽA MAMY VESELÉ, EMPATICKÉ A VEĽMI DOBRÉ DIEŤA. „NERÁD MA VIDÍ SMUTNÚ A RÁD SA SO MNOU MOJKÁ.“

LITERÁRIUM
Petra Gettinga

Vtedy na východe

Tak tu máme zasa nový objekt nenávisti. Už sme ho tak potrebovali po Židoch, Rómoch, migrantoch a homosexuáloch. Čože by sme si už počali, keby sme nemali koho nenávidieť? Tak teraz aj umelcov.

Pýtate sa, čo to má spoločné s témou čísla - s východom? Marí sa mi, že dosť - že táto nenávisť je priveľmi „východná“ a že nás zas a znova posúva nie do mytologického strediu Európy, kde sa tak radi vidíme, ale na jej mentálnu východnú hranicu.

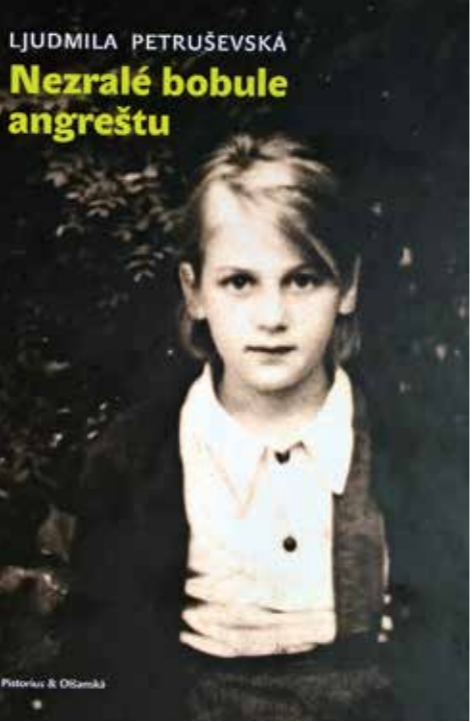
Občas nejakého necháme zdochnúť na okraji nezáujmu, občas skysnúť v base či lágri, ak si dovolil povedať, že kráľ je nahý, posmrtno ho dáme do čítaniek a viac nech neotravuje. Niežebý medzi umelcami neboli - tak ako všade - aj lajdáci a kolaboranti s tou-ktorou mocou, ale vždy aj tí, ktorí našli v sebe odvahu vysloviť, na čo väčšina odvahu nenašla - vrátane tých, čo dnes ceria zúbky.

Slučka upletená štátnym katom by sa hojdala aj nad undergroundovým básnikom Ivom Vodseďálkom, ak by sa jeho verše dostali do „správnych“ rúk. Napríklad keď počas vraždenia nevinných písal horkú báseň o brigádničke, ktorá sa rada promenádovala nahá - za túto „nebezpečnú činnosť“ ju odviesli na Sibír a povolili: na Sibíri / každý nechť dobre mŕí...

O Vodseďáľkových básňach vedel len úzky kruh priateľov a jeho dielo vyšlo knižne až teraz, posmrtno. Hrubé súborné vydanie obsahuje svedectvo básnika celej jednej polovice storočia. Spoznal som ho kedysi cez báseň ironicky nazvanú Nádhernosť, v ktorej opisoval zvrátenú pasiu sledovať v televízii dostihy, na ktorých sa zabili už desiatky koní - ešte aj so zopakovanými spomalenými zábermi. Báseň vznikla počas sivej normalizácie, keď veršoval aj o tom, že dnešný Robinson by na ostrove radšej mlčal - inak by riskoval, že ho budú odpočúvať: Cítim sa jako kosmonaut / omylem zapomenutý na cízí planetě.

Zomrel ako 86-ročný. No ešte z čias stalinistického besnenia, keď u nás vládol mentálny východ, pochádzajú verše: *Srdce, tento již dávno zbytočný orgán / pomalu vyjhnívá jako stará švestka.*

Spisovateľ by mal byť rád, ak jeho verše zostávajú v platnosti. No niekedy by bolo lepšie, keby nie.

Peklo dozrievania

 Zuzana Mojžišová

Ruská spisovateľka Ludmila Petruševská (1938) patrí k slávnym menám v krajine na východ od nás. Píše beletriú - aj pre deti, divadelné hry, filmové scenáre. V slovenčine vo vydavateľstve Artforum pred časom vyšiel výber z jej surovo krásnych poviedok V dome niekto je, tento rok jej vyšli v češtine štyri autobiografické prózy o detstve a dospievaní v povojnovom Sovietskom zväze, zmietanom chudobou a komunistickým totalitarizmom - Nezralé bobule angreštu (Pistorius&Olšanská 2020, preklad Erika Čapková).

Hlavná hrdinka a rozprávačka v jednej osobe pochádza z intelektuálnej rodiny - to jej situáciu radikálne a v zlom ovplyvňuje. Vyrastá bez otca a nezriedka aj bez mamy, často bez školy a na ulici. Slobodomyselnosť, nevykoreniteľne usídlená v jej vnútri, veci ešte väčšmi komplikuje. Hlad. Dieťa odložené do pionierskeho tábora či do liečebného domu pre podvyživených. Strašidelné noci strávené pod stolom na matraci v jedinej izbe starého otca - inde niet miesta. Dedova knižnica sa tiahne od podlahy k vysokému stropu, výkriky vzdelanca, ktorého obrali o možnosť pracovať, pretínajú tmu. O jedlo sa vo veľkej miere stará aj malé dievčatko - keď dom stíchne, posielajú ho do spoločnej kuchyne vyberať zo smetného koša, čo sa ešte dá zjesť, veď susedia sú zadobre s vládnucou stranou alebo enkávédé. Raz zbadá pri vedre na odpadky položené dve handrové bábiky: „Najednou jsem však strnula. Tak tak jsem se ovládla. Vyhozené panenky tu ležely, ale já jsem svému štěstí neuvěřila. Věděla jsem, že nemáme žádnou budoucnost, že nemám právo snít o tom, že bych jim ušila šaty, a kde taky vzít kousky látky, nesměla jsem ani pomyslet na to, kam bych je uložila a jaký bychom si spolu zařídily život! Tyhle dvě obrovské panenky se staly mými prvními božstvy. Hned se mi po nich začalo stýskat. Bylo nám souzeno rozloučit se.“ A akoby to ešte nestačilo, dievčinka sa začne meniť na ženu, vydaná napospas zvlčilému patriarchálnemu svetu!

Ludmila Petruševská je skvelá, hoci nie vždy sa jej príbehy ľahko čítajú. Temnú atmosféru síce tu a tam presvetľujú iskierky nádeje a sila fantázie, ale protivník je silný. Stojí oproti chúďatku s rukami i nohami pripomínajúcimi špagáty a s bruškom nafúknutým od hladu, napína svaly a v podchode naň kričí: „Podívej, ta holka je těhotná!“

Daniel Pastirčák

Stratený raj

„Na východe nič nie je,“ tvrdil bývalý premiér. Pre mňa je na východe všetko. Tam je stratený raj môjho detstva. Miesto, odkiaľ som videl život ako zázrak. Vraciam sa tam pravidelne. Na levočskej Mariánskej hore mávame duchovné cvičenia. Objavujeme v sebe stratenú schopnosť vidieť stratený raj. Športovec cvičí, aby rozvinul svalstvo tela. Hudobník cvičí, aby rozvíjal schopnosť oživiť hudbu. Cvičí dennodenne. Ak by cvičil iba vtedy, keď sa mu zachce, nič by nedosiahol. Potrebuje trpezlivosť, inak sa nepremení v hudobníka či v atléta. Františkán, brat Cyril mi raz povedal: *„Bohu nemôžeš dať nič okrem svojej vernosti.“* Môžeš mať vzletné myšlienky, duchovné zážitky, na tom nezáleží, jediné, na čom záleží, je tvoja vernosť. Vernosť je trpezlivosť, vďaka ktorej krok za krokom pokračujem v ceste. Ticho modlitby z hory na východe musím preniesť do ruchu mesta na západe. Prichádza mi na um obraz človeka, ktorý kope studňu a natrafí na prameň. Napísal J. Y. Leloup: *„Nestačí o prameni a vode iba rozprávať, treba hĺbiť vlastnú studňu. Dostať sa k živej vode, ktorá je celkom naspodku, no zároveň stúpa nahor, k nám. Hĺbením voda nevzniká, ale práve hĺbenie nám umožní, aby sme sa stretli s tou stúpajúcou vodou.“*

Ticho hory na východe je skryté vo mne. I v meste na západe v sebe hlbim tú studňu. Vykopávam ostré kamienky - ťarchu mojej duše - no stretám sa so stúpajúcou vodou. Prázdnotu, čo vo mne zostala po vykopanom štrku, naplňa živá voda a tečie do každodenných dní pre iných.

Zuzana Uličianska

Na východ od všetkého

„Východná Európa,“ hovoria naši „západní“ priatelia a my ich donekonečna opravujeme: *„No! Not EAST, CENTRAL!“* „Oh, yes!“ pohmkávajú si a s predstieraným záujmom sa pýtajú na naše podnebie a či už máme vodovody.

Nedávno som stretla Francúzku Lolú. Hľadala inšpiráciu pre svoju budúcu knihu a neuveríte, prišla do Bratislavy. Viedeň sa jej vraj zdala nudná ako pohľad na páva zozadu. Medzi rečou prezradila, že keď na jar svoju cestu na Slovensko pre pandémiu zrušila, kolegovia jej vyjadrovali veľkú solidaritu: *„Mrzí nás, že nemôžeš cestovať do toho Rumunska.“* „Fakt škoda, že sa tá tvoja cesta do Bulharska neuskutoční.“

Našťastie, sem-tam sa nájde aj niekto, kto si nepletie všetky tie zvláštne krajiny v divnej časti Európy, na východ od akéhosi raja. Vyrastala som v Košiciach, takže pocit človeka na východ od všetkého dobre poznám. Spravodlivé je len to, že Zem je guľatá. Všetci sme v konečnom dôsledku na východ od niečoho, raje sú tak či tak fiktívne, nakoniec, nie je isté, ako to autor s tým východom myslel a vôbec, prečo by mali byť svetové strany v príbehu o túžbe po akceptácii dôležité?

Krajina NOD je aj tak o večných útekoch.

Byť z východu môže byť vlastne výhodou. Pretože, povedzme si úprimne, kto si dnes ešte spomenie na meno herca, ktorý hral toho dobrého v Kazanovom filme? A kto môže zabudnúť na neisté oči Jamesa Deana, ako visel na perách svojho umierajúceho otca čakajúc na jediné slovo prijatia? Možno len tí, ktorí sú úprimne presvedčení, že oni sú tí Ábelovia.

Dorota Nvotová

Východniarka

Jedno písmenko spraví veľmi veľa. A preto Na východ DO raja! bolo vždy mojim mottom. Najprv to bolo východné Slovensko - pamätám si presne ten moment, keď som ako dvadsaťročná prešla kopcom Branisko, vtedy ešte bez tunela, s majestátnym nápisom „Chvalobohu“ na vrchole kopca. Za ním bol celkom iný svet. Svet polí, čo ležali úhorom, svet popadaných stromov v potokoch pri ceste, svet ozajstných domorodcov - Rómov, polonahých behajúcich po slume, svet výrečných a úprimných ľudí v košíckych kaviarňach, svet prešovskej hudobnej scény, skrátka, vyrazilo mi to dych. Okamžite som olutovala, že som sa nenarodila na východe. Východ Slovenska mi dáva pocit domova, čiže srdcom východniar platí aj pre mňa - západniarku.

Tu však moja púť na východ neskončila. India, Nepál, ďaleký východ bol môj sen. Tam som nakoniec našla svoj raj. Nie je to objektívny raj pre všetkých, pre niekoho môže taká indická ulica plná kravských hovien byť aj peklom. Každý máme svoje miestečko, svoj raj, a tak ako nie každý je stotožnený s pohlavím, do ktorého sa narodil, nie každý je stotožnený so svojou krajinou či priam kontinentom. Až v Ázii mi začal môj život dávať zmysel. Preto sa sem párkrát za rok musím vrátiť - aby som si ho pripomenula. Niekto tomu hovorí útek pred realitou, niekto rúhanie, neváženie si toho, čo mám doma, niekto to volá bezhlavé riskovanie a špeciálne teraz, cez koronu. A všetci majú svojim spôsobom pravdu... Ale len ten, kto bol zvyknutý lietať, vie, aký fatálny dopad naňho má pristirhnutie krídel.

Východ sa asi nevolá východom nadarmo. Všetky ostatné svetové strany majú v slovenčine len jeden význam. Označujú svetové strany. Ako sever, tak juh aj západ. Iba východ má dva. A pre mňa je práve ten druhý symbolický. Cez východ sa vychádza. Von, preč, na slobodu, hoc aj do nebezpečenstva. Pozor, východ nie je odchod ani rozchod, východ je len prvotný smer, ktorým sa vydáme.

Ja som si prišla zopakovať do Nepálu, kto som, prečo som a čo ma robí mnou. Doniesla som mojim nepálskym deťom zimné bundy od sponzorov a použité telefóny, aby mali ako online študovať a nemuseli opakovať ročník. Tá radosť na ich dnes už takmer dospelých tvárach ma opäť raz presvedčila o tom, že predsa len mám miesto na planéte. Že tu niekde v hornatej himalájskej krajine na východe žije pár ľudí, ktorým som mohla pomôcť, pár ľudí, ktorým som mohla dať živobytie, je tu pár Buddhových očí, ktoré majestátno trónia namaľované na neďalekej stúpe a sledujú každý môj krok, každé otočenie kolies na motorke, každé usrknutie mliečneho čaju v horúcom sklenenom pohári bez uška, sediace na drevenej rozheganej lavičke na kraji križovatky. Vždy existuje východ. Východ zo svojich zaužívaných predstáv, zo svojich boliestok, zo svojej upätej krčovicej pravdy. Môj východ je tu. Kde je ten váš?

NOTA BENE

11 2020

Stĺpčeky

41

autor: Pavol Surovec	ostrov vo Finsku	peňažná sústava štátu	americký veľňad	symetrála	Pomôcky: EIMERT, ICASO	meno herečky Winslet	zosekli	kaukazská horská osada	chem. zn. samária	francovka	mesto v Angole	spodná časť vlnovky	japonská lovkynia perál
výhra dvoch čísel v lotérii					nohavice v tvare guľi slovenská prozačka				Verdiho opera nemecký skladateľ				
1. časť tajničky													
osobné zámeno				obyvateľ starej Itálie chemická predpona					sidlo v Mexiku pisomné osvedčenie				
zvrtné zámeno			git veľká nádoba				st. zn. cigár filmová hviezda				rastlinné maslo	nemecká automobilka	
	slovo úcty v strednej Ázii	nízka drevena veľký krik			určite druh, model			zlato (špan.) komu patriaca					
pohorie v Turecku					cieľ pri streľbe MPZ Rumunsko				textová skratka štvorček (typ.)				
2. časť tajničky				3. časť tajničky									
exmetropola Barmy				povel pre psa					Helemov syn (bibl.)				

ERROR

Medzinárodný festival
bezdomeckých divadiel

Pozývame Vás
na 14. ročník Medzinárodného festivalu
bezdomeckých divadiel ERROR

27. — 28.11. 2020

Pisztoryho palác, Štefánikova 25, Bratislava
a alebo **on-line**

Aktuálne info:
www.divadlobezdomova.sk

NOTA BENE
11 2020
Proti prúdu

NOTA BENE
11 2020
Nástenka

43

42

Všetci sa rodíme ako umelci. Problém [...]. PICASSO

Vylúštenie z minulého čísla: Vzdelávanie nie je učenie faktov, ale [trénovanie mysle, aby myslela]. ALBERT EINSTEIN
Troch úspešných lúštitel'ov, ktorí do konca mesiaca pošlú tajničku na krizovka@notabene.sk, odmeníme knihou.

NOTA BENE
1,40 €
POLOVICA PRE PREDAJCU

ČIERNOBIELE KRÍŽOVKY
KÚPITE LEN U VÁŠHO PREDAJCU

Kódex predajcu

1. Predajca nosí preukaz so svojím registračným číslom a fotografiou pri predaji na viditeľnom mieste.
2. Predajca predáva časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze.
3. Predajca predáva časopisy na určenom predajnom mieste uvedenom na jeho preukaze.
4. Predajca predáva časopisy za oficiálnu cenu uvedenú na titulnej strane časopisu.
5. Predajca predáva časopisy spôsobom, ktorý neobťažuje okoloidúcich (je triezvy, čistý, upravený, slušný).
6. Predajca sa zdržuje na predajnom mieste bez detí do 16 rokov.
7. Predajca aktívne pracuje na zlepšení svojej sociálnej situácie a riadi sa pokynmi sociálneho pracovníka.
8. Predajca v Bratislave je povinný nosiť aj oficiálnu vestu s logom Nota bene. Začiatočník vestu nemá, iba špeciálny preukaz platný v daný mesiac.

Kódex kupujúceho

- zostavil predajca Nota bene Peter Patrónsky
1. Prevte si preukaz predajcu, na ktorom je uvedené registračné číslo, fotka.
 2. Kupujte časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedenom na preukaze predajcu.
 3. Predajcu si starostlivo vyberte.
 4. Neplaťte viac, ako je uvedené na časopise, pokiaľ sa tak sami nerozhodnete.
 5. Zoberť si svoj zaplatený časopis.
 6. Časopis po prečítaní darujte alebo znehodnoťte tak, aby sa nedal znova predat'.

- Pouličný časopis Nota bene začal vychádzať v septembri 2001. Vydáva ho občianske združenie Proti prúdu ako svoj hlavný projekt na pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli bez domova alebo im hrozi strata ubytovania z finančných dôvodov. Cieľom je aktivizovať ľudí bez domova, pomôcť im získať sebaúctu, dôstojný príjem, pracovné návyky a sociálne kontakty. Úlohou Nota bene je tiež kampaň na pomoc ľuďom bez domova.
- Predajca časopisu musí byť registrovaný v OZ Proti prúdu alebo partnerskej organizácii mimo Bratislavu. Pri registrácii dostane 3 kusy časopisov zdarma, všetky ostatné si kupuje za 1,20 € a predáva za plnú sumu 2,40 €. Je povinný nosiť preukaz, v Bratislave aj oficiálnu vestu a dodržiavať kódex predajcu (pozri str. 42). Ak zistíte, že niektorý predajca porušuje pravidlá, prosím informujte nás alebo partnerskú organizáciu.
- OZ Proti prúdu v rámci integračného projektu Nota bene poskytuje predajcom ďalšie služby: základné a špecializované sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, podporu streetworkera na predajnom mieste, právne poradenstvo partnerskej advokátskej kancelarie, tréningy, skupinové stretnutia a workshopy, prístup do kupónového motivačného sociálneho obchodu, príspevky na lieky, internet, PC a telefón zadarmo pre vybavovanie práce, bývania a úradných záležitostí, úschovu peňazí a úradných listín a možnosť využívať korešpondenčnú adresu o. z. na zasielanie osobnej pošty.
- OZ Proti prúdu od roku 2001 realizuje pilotné projekty v oblasti riešenia bezdomovectva, iniciuje systematické a legislatívne zmeny na národnej úrovni, vydáva knihy z pera ľudí bez domova, organizuje odborné konferencie a vydáva odborné publikácie. Je členom siete pouličných časopisov INSP, organizácie FEANTSA a Slovenskej siete proti chudobe. Viac na www.notabene.sk.

Manažment Proti prúdu: riaditeľka Mgr. Zuzana Pohánková, 0917 275 812. Štatutárne zástupkyňa: Mgr. Zuzana Pohánková, Mgr. Sandra Pazman Tordová. **Program NOTA BENE:** šéfredaktorka Mgr. Sandra Pazman Tordová - 0905 143 651. **Sociálni pracovníci:** PhDr. Peter Kadlecík - 0907 733 388, Mgr. Barbora Sekelská - 0905 440 878, Mgr. Belinda Fulierová - 0911 654 411, Alexandra Senajová - 0905 440 887, poradcovia@notabene.sk. **Ekonomické oddelenie:** Boris Fandák - 0911 209 559. **Personálne oddelenie:** Hana Hocheľ - 0905 440 764. **Program BÝVANIE:** Mgr. Ivan Lorenc, Mgr. Barbora Žiarinová - 0905 595 520. **Program ADVOKÁCIA:** Mgr. Nina Beňová, PhD - 0908 434 826, Mgr. Ingrid Ďurínová - 0915 779 746. **Grafické spracovanie časopisu:** Mgr. art. Pavol Čejka. **Jazyková korektúra:** Miroslava K. Valová. **Tlač:** Polygrafické centrum s.r.o. **Emaily:** meno.priezvisko@notabene.sk.

Mesačník Nota bene, 20. ročník, 11/2020. Vydavateľ: OZ Proti prúdu, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, www.notabene.sk. IČO: 360 68 781, IČ DPH: SK2021585731, číslo účtu: 266 34 750 14/1100 Tatrabancka, IBAN: SK 21 1100 0000 0026 6347 5014, BIC (SWIFT): TATRKBX. **Registrácia** na MV SR dňa 20. 3. 2001, číslo spisu: VVS/1-900/90-17945, na MK SR pod číslom EV 3665/09 ISSN N 1335-9169.

Organizácie zabezpečujúce realizáciu integračného projektu Nota bene na Slovensku:
BRATISLAVA (od roku 2001): O. z. Proti prúdu, vydavateľ Nota bene, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, www.notabene.sk, **BANSKÁ BYSTRICA** (2003): Sociálno-charitatívne centrum Ivana Šedibu, prevádzkovateľ: Územný spoločenstvá SČK, Pod Urpínom 6, 974 01 Banská Bystrica, Kleniarová Hana, 0907 403 123, socialne.redcross@gmail.com, **BARDEJOV** (2017): Centrum sociálnych služieb, Toplianska 9A, 085 01 Bardejov, Mgr. Martin Jutka, 0901 713 903, jutka.martin@gmail.com, **ČADCA** (2006): Dom charity sv. Gianny, prevádzkovateľ: DCH Žilina, Kukučínová 4, 022 01 Čadca, Katarína Melicháčková, 0918 874 839, 041/432 40 88, dchianna.ca@gmail.com, **HLOHOVEC** (2009): O. z. Pokoj a dobro, Pribinova 51, 900 28 Hlohovec, Pavol Šoka, 033/742 3827, viera.vavrova@d2u.sk, **HOLIČ** (2009): Azylový dom Emauz, prevádzkovateľ: N. o. Krížovatky, Holíč, Michal Sedláček, 034 668 3110, michal.sedlacek@gmail.com, emauz@stonline.sk, **KOŠICE** (2003): Charitný dom sv. Alžbety, prevádzkovateľ: ADCH Košice, Bosáková ul. Košice, Marek Lengyel, 0910 842 182, notabene.kosice@gmail.com, **LEVICE** (2005): O. z. Miesto v dome, Kpt. Nálepku 125, 934 01 Levice, Mgr. Ľubica Prištiaková, 036/622 15 86, mvd@miestovdome.sk, **LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ** (2010): Mestský úrad Liptovský Mikuláš, Štúrova 1989/41, 031 42 Liptovský Mikuláš, Mgr. Veronika Bániková, 044 556 5324, veronika.banikova@mikulas.sk, **MALACKY** (2006): Azylové centrum Betánia, prevádzkovateľ: N. o. Krížovatky, Ludovíta Fullu 16, 901 01 Malacky, Viera Hujíková, 034 772 2457, centerumbetania@gmail.com, www.krizovatky.eu, **NITRA** (2003): Dom charity sv. Rafaela, prevádzkovateľ: DCH Nitra, Samova 4, 950 50 Nitra, Andrea Rončková, 0907 451 771, 037 772 1792, rafael.charita@gmail.com, www.charitanitra.sk, **PIEŠŤANY** (2005): ZSS Domum, Bodona 55, 921 01 Piešťany, Eva Papšová, 0915 400 577, 033/ 772 7687, domum@piestany.sk, **POPRAD** (2005): ZSS, prevádzkovateľ: O. z. Korene v spolupráci s MsÚ Poprad, Levočská 51, 058 01 Poprad, Marcela Michalková, 0910 890 488, 052/772 4209, socialne@msupoprad.sk, **PREŠOV** (2017): O. z. SOCIÁLNY PREŠOV, Sibírska 19, 080 01 Prešov, Mgr. Peter Németh, 0905740096, pietro@spire.sk, **SVIDNÍK** (2016): Spoločnosť priateľov detí, mládeže a rodín Svidník, Dlhá 505/9, 089 01 Svidník, Mgr. Marek Fek, 0917 673 107, 0907 405 632, fekmarek@azet.sk, **TRENČÍN** (2016): ISKRA Trenčín, Dolný Šianec 1, 911 01 Trenčín, Pavol Juríček, 0948 343 163, pavol.juricek123@gmail.com, **TRNAVA** (2006): ADCH Trnava, Hlavná 43, 917 01 Trnava, Soňa Pobiecka, 0948 091 011, maria.fabikova@charitatt.sk, sona.pobiecka@charitatt.sk, **VHRANOV NAD TĽOPLU** (2009): Charitný dom pre mládež, prevádzkovateľ: ADCH Košice, Lúčna 812, 093 01 Vranov nad Topľou, 0904 981 536, 057/443 1578, chdm.vranov@charita-ke.sk, **ŽILINA** (2003): Dom charity sv. Vincenta, prevádzkovateľ: DCH Žilina, Predmestská 12, 010 01 Žilina, Mgr. Gabriela Hulíaková, 0918 314 197, 041/724 4795, dchvincent.za@gmail.com

NOVÁ KNIHA **NOTABENE**

14 príbehov inšpiratívnych
osobností zo Slovenska

Ukážme deťom,
že si môžu vybrať,
čím chcú byť

**KUPUJTE U PREDAJCOV
NOTA BENE**

Projekt podporili

CURAPROX

**Folk
Milk**

Wings^{4U}